

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘๑

จดหมายเหตุ

เรื่อง

การจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

หลวงจินตาสหกิจ (ละม้าย ธนะศิริ) แปล

ธนาคารแห่งประเทศไทย

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๑๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘๑

พิมพ์ครั้งแรก	ในวารสารศิลปกร ปีที่ ๗ เล่ม ๘, ๑๐, ๑๑, ๑๒.	พ.ศ. ๒๔๘๖
พิมพ์ครั้งที่สอง (๑,๕๐๐ เล่ม)	ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว. ทองเลา ทองแถม	พ.ศ. ๒๕๑๐

923.16

ก 5

ค. ๒

คำนำ

นายสถิตย์ ภัทรศิริ ได้รับมอบฉันทะจาก ธนาคารแห่งประเทศไทย มา
ติดต่อกับกรมศิลปากร ขอให้ช่วยเลือกหนังสือที่จะพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระ
ราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม
กำหนดงานวันที่ ๑๘ ธันวาคม ๒๕๑๐ กรมศิลปากรได้แนะนำให้พิมพ์หนังสือ
จดหมายเหตุ เรื่องการจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่ง
หลวงจินตาสหกิจ (ละม้าย ธนะศิริ) เป็นผู้แปล และจัดเป็นประชุมพงศาวดาร
ภาคที่ ๘๑ นายสถิตย์ ภัทรศิริ ก็ยินดีรับพิมพ์

จดหมายเหตุเรื่องการจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
นี้ ได้รวบรวมจากบรรดาจดหมายเหตุต่าง ๆ ที่เขียนขึ้นในระหว่างเดือนตุลาคม
ค.ศ. ๑๖๘๘ (พ.ศ. ๒๒๓๑) ถึงเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๖๘๙ (พ.ศ. ๒๒๓๒)
ซึ่งส่งไปจากประเทศสยามและจากฝั่งคอร์มันเดล (Cormandel) สันนิษฐานว่า
ฉบับเดิมคงเขียนเป็นภาษาฝรั่งเศส ไม่ปรากฏนามผู้เขียน ต่อมาได้มีผู้แปล
เป็นภาษาอังกฤษ ไม่ปรากฏนามผู้แปลเช่นกัน Randal Taylor ได้จัดพิมพ์ฉบับ
ภาษาอังกฤษเป็นครั้งแรกที่กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ในปี ค.ศ. ๑๖๘๙
(พ.ศ. ๒๒๓๓) ให้ชื่อว่า "A European version of the revolution in Siam
at the end of the reign of King Phra Narayana, 1688 A. D." ต่อมาสมเด็จพระ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีรับสั่งให้บริษัทกอตต์
(Gotte & Co.) ที่พิมพ์ใหม่อีกครั้งหนึ่งในกรุงเทพฯ เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๐๕
(พ.ศ. ๒๔๔๘) ในการพิมพ์ครั้งนั้นได้ใช้ฉบับหนังสือเก่าของพระเจ้าบรมวงศ์

เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เป็นต้นฉบับ และได้แก้ไขอักษรวิธี กับแก้คำผิดบางคำที่เห็นไฉฉก เช่น คำว่า "Morgen" แก้เป็น "Mergui" (เมืองมะริค) ด้วย

เนื้อความในจดหมายเหตุเรื่องนี้ ตอนต้นกล่าวถึงชีวประวัติโดยย่อของคอนสแตนติน ฟอร์ดคอน เริ่มแต่ต้องระหกระเหินออกจากภูมิลำเนาเดิมของเขาจนในที่สุดได้เข้ามามีบทบาทสำคัญทางการเมือง ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แล้วได้รับบรรดาศักดิ์เป็นที่ เจ้าพระยาวิไชยเณทร์ ซึ่งเป็นตำแหน่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในสมัยนั้น ตอนสุดท้ายกล่าวถึงเหตุการณ์บ้านเมืองในตอนปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และการจลาจลครั้งใหญ่ในกรุงศรีอยุธยา ตลอดจนการขับไล่ชาวฝรั่งเศษออกจากกรุงศรีอยุธยาหลังจากที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคตแล้วไม่นานนัก แล้วต่อมาออกพระเพทราชา ซึ่งเป็นเสนาบดี ก็ได้ปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ครองกรุงศรีอยุธยา

จดหมายเหตุเรื่องนี้ หลวงจินตาสหกิจ (ละม้าย ฐานะศิริ) ได้แปลจากฉบับภาษาอังกฤษ ให้ชื่อเรื่องว่า "จดหมายเหตุเรื่องการจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช" และได้ตีพิมพ์เป็นครั้งแรกในหนังสือวารสารศิลปากร ปี พ.ศ. ๒๔๕๖ ปีที่ ๗ เล่ม ๕, ๑๐, ๑๑, และเล่ม ๑๒ เนื่องจากจดหมายเหตุนี้กล่าวถึงเรื่องที่เกิดขึ้นในเมืองไทย ตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ค่อนข้างละเอียด เป็นเรื่องน่ารู้อยู่มาก แต่เป็นธรรมดาของการจดเรื่องราว อันเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของบ้านเมือง ผู้จดย่อมเขียนไปตามความรู้ความเห็นของตน ข้อความบางตอนจึงอาจแตกต่างจากที่มีผู้กล่าวไว้ในที่อื่นบ้าง ทั้งนี้ ผู้สนใจศึกษาจะต้องพิจารณาด้วยเหตุผลและความรอบคอบ จดหมายเหตุฉบับนี้นับว่าเป็นเอกสารสำคัญ ซึ่งจะเป็นประโยชน์การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาได้ดี เพราะฉะนั้นในการพิมพ์ครั้งนี้ จึงได้จัดให้เป็น

หนังสือชุดประชุมพงศาวดาร นับเป็นภาคที่ ๘๑ กรมศิลปากรขอขอบพระคุณ
หลวงจินตาสหกิจ (ละม้าย ณะศิริ) ผู้แปลจดหมายเหตุฉบับนี้ไว้ ณ ที่นี้ด้วย

อนึ่ง ในการจัดพิมพ์ครั้ง^{๕๕} นี้ ได้ใช้ฉบับที่ลงพิมพ์ในวารสารศิลปากร ปี
พ.ศ. ๒๔๘๖ ปีที่ ๗ เล่ม ๘, ๑๐, ๑๑, และ ๑๒ เป็นต้นฉบับ และได้ตรวจ
สอบข้อบกพร่องบางคนที่เขียนลักลั่นกันอยู่ให้ตรงกับต้นฉบับภาษาอังกฤษด้วย

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลราศีทักษิณานุประทาน ซึ่งพนักงาน
ธนาคารแห่งประเทศไทย ได้ร่วมใจกันจัดบำเพ็ญอุทิศแด่ ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม
ตลอดจนให้พิมพ์หนังสืออันมีค่าในทางประวัติศาสตร์ออกเผยแพร่เป็นวิทยาทาน ขอ
อำนาจแห่งกุศลที่ไต่บำเพ็ญ^{๕๕} จงกลบบันดาลให้ ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม
ผู้วายชนม์ ประสบแต่อริภูมิคุณเมตตาผล เสวยสุขสมบัติในสุคติสัมปรายภพ สมตั้ง
มโนปณิธาน จงทุกประการ เทอญ.

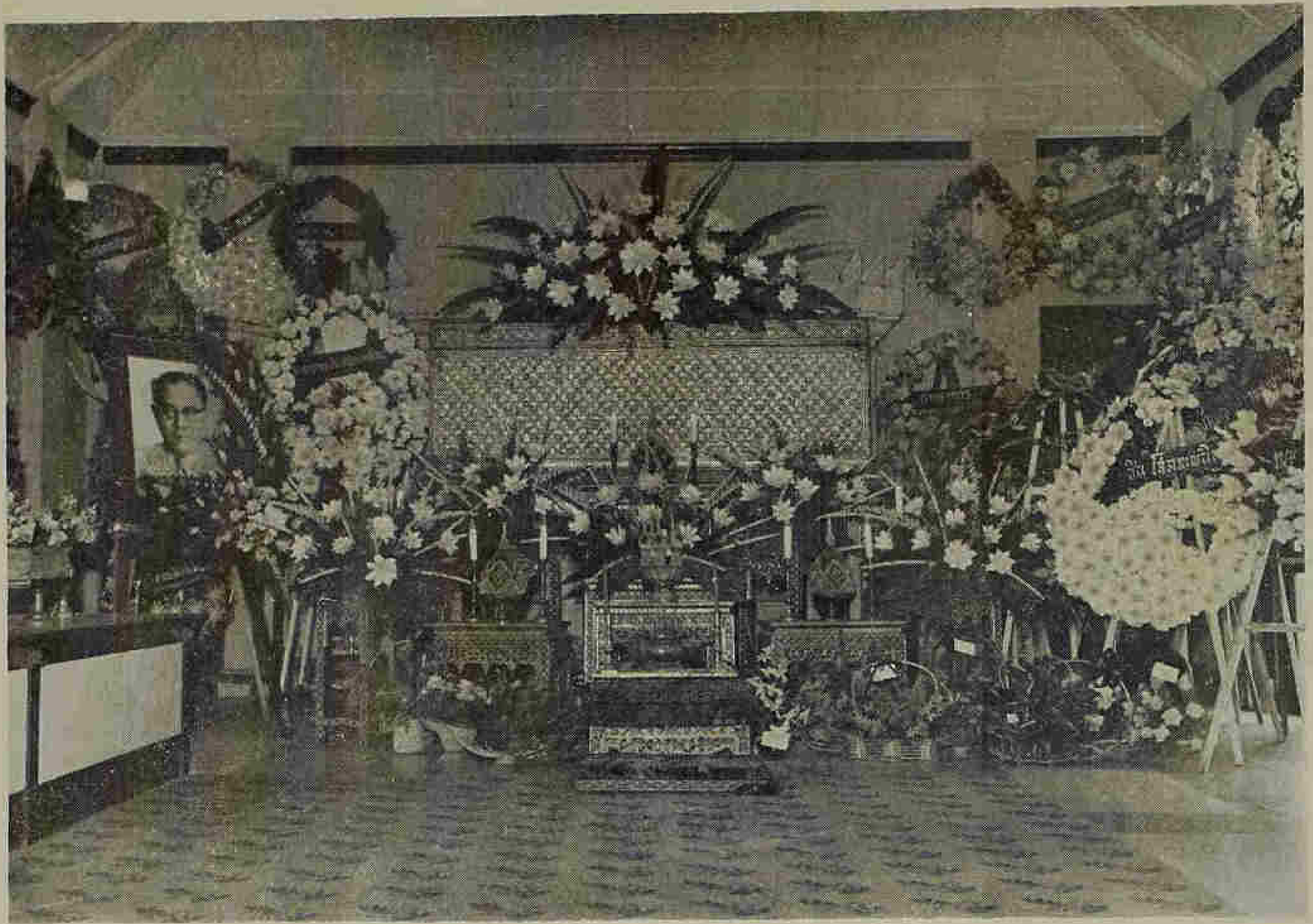
กรมศิลปากร

๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๐

ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม

อดีตผู้อำนวยการช่วยผู้ว่าการ ธนาคารแห่งประเทศไทย

ตั้งศพบำเพ็ญกุศล ณ ศาลารุพงค์ วัดมกุฏกษัตริยาราม

ถ่ายภาพเมื่ออายุ ๑๖ ปี ขณะเป็นนักเรียนอยู่ในประเทศอังกฤษ

ถ่ายเมื่อเป็นนักศึกษาอยู่ในวิทยาลัยเอ็มมานูเอล

แห่งมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์

ประวัติ

ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม

ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม เป็นบุตรคนใหญ่ในหม่อมเจ้าทองชมพูนุท และ ม.ล. แฉล้ม ทองแถม เป็นหลานคนใหญ่ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ และหม่อมเจ้าหญิงเม้า ม.ร.ว. ทองเถา เกิดที่วังกรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ อำเภอสำราญราษฎร์ (ปัจจุบันเป็นอำเภอพระนคร) จังหวัดพระนคร เมื่อวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๒ มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกันดังนี้

๑. ม.ร.ว. สร้อยทอง เกษมศรี
๒. ม.ร.ว. ทองแท่ง ทองแถม
๓. ม.ร.ว. กรองสุวรรณ สุวรรณรัตน์
๔. ม.ร.ว. พันธุ์ชมพูนุท นิมมานเหมินท์
๕. ม.ร.ว. สุวรรณภา สังขตูลย์
๖. ม.ร.ว. ทองลิ้ม ทองแถม
๗. ม.ร.ว. รจนา บัวศรีจันทร์

ทำการสมรสกับ น.ส. ชนิษฐา รูปเทียนรัตน์ มีบุตรธิดา ๒ คน คือ

๑. ม.ล. ทศสุวรรณ ทองแถม (ชาย)
๒. ม.ล. เรืองสุตา ทองแถม (หญิง)

การศึกษา

ปฐมวัย จากโรงเรียนมัธยมวัดเทพศิรินทราวาส

พ.ศ. ๒๔๖๔ อายุ ๑๒ ปี ได้เดินทางไปศึกษาวิชา ณ ประเทศอังกฤษ

(๒)

พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้เข้ารับการศึกษาศึกษาที่โรงเรียนประถมศึกษาศึกษา (Prep.School)
ที่ Cheam School, Surrey

พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้เข้ารับการศึกษาระดับมัธยมศึกษา (Public School) ที่
Haileybury ได้ทำชื่อเสียงทางกีฬาจนถึงได้เป็น House
Captain (ประธานกีฬาโรงเรียน) ของโรงเรียน และได้
เป็นหัวหน้านักเรียน (Prefect) คนหนึ่งของคณะ Colvin

พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้สอบผ่านเข้า Emmanuel College, มหาวิทยาลัยเคม
บริดจ์ เพื่อศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์จนจบหลักสูตร ได้
รับปริญญา B.A. จากมหาวิทยาลัยนี้

ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ได้ศึกษาอยู่ ณ ประเทศอังกฤษอย่างสมบูรณ์
ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาถึงชั้นอุดมศึกษา รวมเป็นเวลาทั้งสิ้น ๑๕ ปี จึงได้
เดินทางกลับประเทศไทยเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๔๗๘

พ.ศ. ๒๔๗๙ เข้ารับราชการกรมศุลกากร และได้รับแต่งตั้งเป็นหัวหน้า
แผนกสารบรรณ กรมศุลกากร

พ.ศ. ๒๔๘๒ โอนไปรับราชการกระทรวงการคลัง และดำรงตำแหน่ง
เลขานุการที่ปรึกษาฝ่ายไทย

๑ กรกฎาคม ๒๔๘๕ กระทรวงการคลังสั่งให้มาช่วยงานสำนักงาน
ธนาคารชาติไทย โดยดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองควบคุมการแลกเปลี่ยนเงิน

เมื่อได้ตั้งธนาคารแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๘๕
กระทรวงการคลังได้มีคำสั่งให้พ้นจากหน้าที่ราชการกระทรวงการคลัง เพื่อมา
ทำงานธนาคารแห่งประเทศไทย และดำรงตำแหน่งผู้ช่วยหัวหน้าส่วนการควบคุม
ปรึวรรต และในตุลาคม ๒๔๘๙ รักษาการในตำแหน่งหัวหน้าส่วนการควบคุม
ปรึวรรต

(๓)

- ๘ ธันวาคม ๒๔๙๐ ดำรงตำแหน่งหัวหน้าส่วนการกุศลเงิน
๒๓ กันยายน ๒๔๙๑ ดำรงตำแหน่งหัวหน้าส่วนการควบคุมปริวรรต
๑ พฤศจิกายน ๒๔๙๔ ดำรงตำแหน่งหัวหน้าฝ่ายประจำสำนักผู้ว่าการ
๒ มิถุนายน ๒๔๙๕ ดำรงตำแหน่งหัวหน้าฝ่ายบัญชาการ
๒๓ มกราคม ๒๕๐๐ ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการฝ่ายธุรการ
๑๕ มิถุนายน ๒๕๐๒ ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการฝ่ายการธนาคารต่างประเทศ
๒๘ มิถุนายน ๒๕๐๘ ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการช่วยผู้ว่าการ

ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ได้เริ่มป่วยเป็นโรคความดันโลหิตสูง เมื่อ วันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ ได้พยายามรักษาตัวตามคำแนะนำของแพทย์ เป็นอย่างดี และได้รับการรักษาทางโรคนี้อยู่เสมอ ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๐ เริ่มป่วยเป็นไข้หวัด มีอาการไอมากและเสียงแหบ มีอาการเหนื่อย และอ่อนเพลีย ร่างกายทรุดโทรมลง ก่อนสิ้นเดือนกุมภาพันธ์ แพทย์ได้ แนะนำให้เข้าไปรักษาตัวในโรงพยาบาล แต่ผู้ป่วยได้ขอพักผ่อนเพื่อไปตากอากาศ และพักผ่อนเสียก่อนราว ๓ วัน เมื่อวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๐ จึงได้เข้า รักษาตัว ณ โรงพยาบาลศิริราช แพทย์ได้ทำการตรวจร่างกายและรักษาพยาบาล เป็นอย่างดี จนกระทั่งวันอาทิตย์ที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๐ เวลา ๑๘.๓๒ น. ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ก็ได้ถึงแก่กรรมด้วยโรคหัวใจวายอย่างฉับพลัน ท่ามกลางครอบครัวและญาติพี่น้อง สิริอายุได้ ๕๗ ปี ๑ เดือน กับ ๑๕ วัน ยังความเศร้าสลดให้แก่ครอบครัว ญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงอย่างสุดซึ้ง.

อาลัย

หม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม

หม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม เมื่อถึงแก่กรรมในเดือนมีนาคม ๒๕๑๐ นี้ เป็นพนักงานชั้นผู้ใหญ่ของธนาคารแห่งประเทศไทย ได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติงานรับผิดชอบหน้าที่สำคัญของธนาคาร ในฐานะผู้อำนวยการติดต่อกันมาเป็นเวลากว่า ๑๕ ปี เคยเป็นผู้บังคับบัญชาฝ่ายต่างๆ ในธนาคารรวมสี่ฝ่าย เป็นผู้บังคับบัญชาส่วนต่างๆ สองส่วน รวมเวลาที่หม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม ปฏิบัติงานให้ธนาคาร (นับตั้งแต่ระยะที่เป็นสำนักงานธนาคารชาติไทยฯ) เกือบยี่สิบห้าปี

คุณลักษณะของหม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม ที่เด่นที่สุดในสายตาของเพื่อนร่วมงาน คือ เป็นผู้ที่ประกอบด้วยความซื่อสัตย์สุจริตอันเลิศ เมื่อได้รับมอบหมายความไว้วางใจในเรื่องใดแล้ว ก็ไม่ต้องหวาดเกรงเคลือบแคลงสงสัยในความสุจริตไม่ว่าจะเป็นกรณีใด ๆ

หม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม เป็นผู้ที่ใช้ความคิดวิจารณ์รอบคอบ มีความรู้สึกซึ่งเฉพาอย่างยิ่งในด้านการควบคุมการแลกเปลี่ยนเงินกับต่างประเทศ สามารถเขียนภาษาอังกฤษและภาษาไทยได้ไพเราะงดงาม มีความทรงจำแม่นยำ เป็นที่พึ่งพิงได้สำหรับช่วยเหลือผู้ร่วมงานที่ต้องการทราบเรื่องในอดีตเป็นอย่างดี

ในค่านอุปนิสัย สังเกตได้ว่า หม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม เป็นคนมักน้อย รู้จักรักษาตัว ยึดมั่นอยู่ในมัชฌิมาปฏิปทา เป็นผู้มีความกตัญญูต่อบิดามารดาและบุพพการี เป็นสามีและบิดาที่คณาสรรเสริญ

(๖)

ผมมีความคุ้นเคยกับหม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม เป็นพิเศษ ใน
ระยะหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ เมื่อหม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม กับผมร่วมกัน
ไปศึกษางานควบคุมแลกเปลี่ยนเงินที่ประเทศอังกฤษหลายเดือน ทัศนคติของ
หม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม เป็นที่นิยมชมชื่นในหมู่เพื่อนร่วมงานในประเทศ
อังกฤษ ทั้งในธนาคารกลางและธนาคารพาณิชย์ ทุกวันนี้ สหายเหล่านั้นยังถามถึง
หม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม อยู่เสมอ และได้แสดงความเศร้าสลดเสียใจ
เมื่อทราบว่าถึงแก่กรรมไป

ในนามของคณะกรรมการและพนักงานทั้งหมดของธนาคารแห่งประเทศไทย ผมขอโน้มจิตระลึกถึงคุณความดีของหม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม และ
ขอภาวนาให้ หม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม ประสพแต่สิ่งที่ดีและงาม ใน
ปรโลกด้วยอานิสงส์แห่งคุณความดีของตนตลอดไป.

๙
H.C. Srinivas

ธันวาคม ๒๕๑๐

คำไว้อาลัย

ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม เคยเป็นนักเรียนและอยู่ร่วมบ้านเดียวกันกับ
ข้าพเจ้าในระหว่างศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษ โดยเฉพาะในระยะเวลาที่กำลัง
ต่างเตรียมตัวเข้ามหาวิทยาลัยเคมบริดจ์

เมื่อข้าพเจ้าได้พบ ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ครั้งแรก สิ่งที่สะดุดตาสะดุด
ใจข้าพเจ้าเป็นพิเศษมีสองอย่าง อย่างที่หนึ่ง ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม เป็นผู้ที่
แต่งตัวสมารถผู้หนึ่ง และอย่างที่สอง ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม พูดภาษาอังกฤษ
ด้วยสำเนียงที่ถูกต้องและไพเราะมาก หากท่านได้ยินเขาพูดโดยไม่เห็นตัว ท่าน
จะต้องนึกว่าผู้พูดเป็นคนอังกฤษขนาดมีการศึกษาค้นหนึ่งอย่างไม่สงสัยเลย

นอกจากคุณสมบัติเด่นสองประการนี้ ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ยังเป็น
นักกีฬาที่ค่อนข้างดีผู้หนึ่งด้วย ข้าพเจ้าได้เคยเล่นเทนนิสด้วย และได้สังเกตเห็น
ว่า ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม มีวิธีเล่นที่ถูกหลักอันอาจที่จะถือเป็นแบบฉบับได้
และถึงแม้ข้าพเจ้าจะไม่ได้เข้าร่วมโรงเรียนบ็อบลิคสกูลด้วย แต่ก็ได้ยินกิตติศัพท์
ว่าขณะอยู่ที่โรงเรียน Haileybury ซึ่งเป็นโรงเรียนบ็อบลิคสกูลชั้นดีของอังกฤษ
โรงเรียนหนึ่ง ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม เป็นคาราทางค้ำนักกีฬาหลายประเภท
เช่น รักบี้ เทนนิส และสควอช เป็นต้น

ในระหว่างที่ศึกษาอยู่มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ด้วยกัน และถึงแม้จะไม่ได้
อยู่วิทยาลัยเดียวกัน (ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม อยู่วิทยาลัย Emmanuel
และข้าพเจ้าอยู่วิทยาลัย Trinity) เราก็ไปมาหาสู่อย่างเพื่อนรักเสมอ ข้าพเจ้าเคย

ปากขอยืมเงินที่ไรไม่ว่ามากหรือน้อย ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ไม่เคยปฏิเสธเลย (ถ้ามี) และในทำนองเดียวกัน เมื่อ ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม เอ่ยปากกับข้าพเจ้าในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าก็ไม่เคยรังเกียจเลย (ถ้ามี) แม้แต่ครั้งเดียว

หลังจากศึกษาเสร็จและกลับบ้านเกิดเมืองนอนแล้ว เราทั้งสองต่างก็แยกย้ายกันไปทำงานตามถนัดและตามโชคชะตาราศี ซึ่งต่างก็ไม่มีใครจะบังคับได้ แต่ทุกครั้งที่เราพบกันไม่ว่าในโอกาสอะไร ความรู้สึกรักใคร่สนิทสนมที่เราเคยมีอยู่ต่อกันก็สนิทสนมแน่นแฟ้นไม่เสื่อมคลาย

เท่าที่ข้าพเจ้ารู้จัก ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม มาประมาณ ๓๕ ปี ข้าพเจ้าไม่เคยได้ยินใครบ่นหรือกล่าวขวัญถึง ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ในทำนองเสียหายเลยแม้แต่ครั้งเดียว โดยเฉพาะในทำเนียบใจคอ การเป็นพนักงานชั้นผู้ใหญ่ของธนาคารแห่งประเทศไทยต้องประกอบด้วยคุณสมบัติสำคัญหลายประการ และประการสำคัญที่สุดก็คือต้องไม่เห็นแก่ได้ ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ได้ปฏิบัติงานสำคัญ ๆ ของธนาคารแห่งประเทศไทยมาด้วยความเรียบร้อยและซื่อสัตย์ จนได้รับเกียรติเป็นผู้อำนวยการช่วยผู้ว่าการ ซึ่งเป็นตำแหน่งอันมีเกียรติยิ่ง

ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ได้จากเราไปแล้วโดยไม่มีวันกลับ แต่คุณงามความดีที่ได้ทำไว้ คงจะเป็นอนานิสงส์อันมหาศาลแก่ ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ทุกประการในสัมปรายภพโดยไม่ต้องสงสัย และข้าพเจ้าแทบไม่จำเป็นที่ต้องกล่าวก็ได้ว่า พวกเราทุกคนที่รู้จัก ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม รู้สึกอาลัยในมรณกรรมนี้ อย่างสุดซึ้ง

สุนทร หงส์ลดารมภ์

(นายสุนทร หงส์ลดารมภ์)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจ

ความอาลัยรักจากคู่ชีวิต

วันอาทิตย์ที่ ๑๙ มีนาคม ๒๕๖๐ เวลา ๑๘.๓๒ น. เป็นวันและเวลาที่
ดิฉันเคราะห์ร้ายที่สุดในชีวิต เพราะต้องสูญเสียชีวิตของคุณชาย (ม.ร.ว. ทองเอก
ทองแถม) สามีสุดที่รักไปโดยไม่มีวันและเวลาที่จะได้กลับมาพบกันอีก จึงนับ
ได้ว่าเป็นการสูญเสียอย่างใหญ่หลวงในชีวิต ทั้งนี้ก็เพราะคุณชายเป็นเสมือนร่ม
โพธิ์ให้ความสุข ให้หลักประกันแก่การดำเนินชีวิตเพื่อไปสู่ความรุ่งเรืองของทุก
คนในครอบครัว พวกเราทุกคนในครอบครัวรวมทั้งตัวดิฉันด้วย จึงเรียก
ท่านว่า "คุณพ่อ" เพราะทุก ๆ วันเป็นการแสดงออกอย่างถูกต้องกับความดีทั้งหลาย
ที่ท่านมีอยู่กับทุกคนในครอบครัว

แม้จะตระหนักกันต่ออยู่แล้วว่า ความตายจะเป็นของเที่ยงแท้ที่ทุกคนจะ
ต้องประสบอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ก็ตาม แต่เมื่อเป็นความตายของผู้ที่ได้กระทำ
ความดีและเป็นสุขที่รักเช่นนี้ ก็ย่อมจะก่อให้เกิดความเศร้าใจและอาลัยยิ่ง ยาก
ที่จะพรรณนาไว้ ณ ที่นี้ได้

ในท่ามกลางความระทมทุกข์และเศร้าหมองอย่างแสนสาหัสของดิฉันและ
ลูก ก็ได้มีท่านผู้ใหญ่ที่เคารพและญาติมิตรผู้คุ้นเคยจำนวนมาก ได้กรุณาแสดง
ความเศร้าสลดเสียใจและมาในงานบำเพ็ญกุศลศพ และทั้งได้ผลักดันรับเป็นเจ้าของ
ภาพในงานสวดพระอภิธรรม ตลอดทั้งได้รับความกรุณาจากธนาคารแห่งประเทศไทย
และสำนักพระราชวัง ช่วยเหลือจัดงานศพ ยังมีรายการต่อไปนี้.-

ผู้รับเป็นเจ้าภาพในงานสวดพระอภิธรรม

๒๑	มีนาคม	๒๕๑๐	พนักงานธนาคารแห่งประเทศไทย
๒๒	„	„	คุณหญิงกลาไหมราชเสนา
๒๓	„	„	สมาคมธนาคารไทย
๒๔	„	„	ธนาคารกรุงเทพ จำกัด
๒๕	„	„	ธนาคารแห่งประเทศไทย

ในการนี้ ติดันและลูกผู้ศึกษาซึ่งในความกรุณาของท่านทั้งหลายทุกท่าน
ดั่งที่ไตกระทำให้แล้วและที่ไตกรุณาในงานพระราชนิเวศน์ของนายใน
นี้ด้วยสุดที่จะพรรณนาได้ ที่ได้ให้ความเมตตาให้ความอบอุ่น และเห็นใจในยาม
ที่ต้องประสบเคราะห์กรรมอย่างรุนแรง ทั้งนี้ ย่อมจะเป็นกำลังสำคัญที่ปลอบใจ
ให้ติดันและลูกได้คลายความเศร้าหมองลงได้บ้าง จึงขอน้อมระลึกถึงพระคุณ
และขอถือโอกาสขอบพระคุณทุก ๆ ท่านเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

ขอให้กุศลผลบุญที่ท่านทั้งหลายได้ร่วมกันบำเพ็ญนี้ จงเป็นผลสนองและ
คลบขันตาลให้ดวงวิญญาณของคุณชาย (ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม) จงไปสู่สุคติ
สำเร็จประโยชน์อันประเสริฐในสัมปรายภพด้วย.

ขนิษฐา ทองแถม ณ อยุธยา

๑๘ รongเมือง รong ๒

พระนคร.

แต่พ่อที่รักยิ่ง

ในการจากไปของพ่อในวันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๑๐ นี้ ทำให้ลูกแทบ
เป็นลม ลูกไม่เคยคิดไว้เลยว่าพ่อจะจากลูกไปเร็วถึงเพียงนี้ ลูกจำสภาพตอนที่
พ่อจากลูกได้ติดตาไม่มีวันลืมเลย พ่อจากไปโดยไม่ได้พูดจาอะไรแก่ลูกเลย
ทั้งไว้แต่ความเศร้าโศกไว้เบื้องหลังสุดที่จะพรรณนาได้ นับเป็นการสูญเสียครั้ง
ยิ่งใหญ่ของลูก

พ่อต้องการให้ลูกทำความดี สร้างเกียรติยศชื่อเสียงแก่วงศ์ตระกูลให้เท่า
หรือมากกว่าที่พ่อทำได้

ลูกไม่แน่ใจเลยว่า ชีวิตของลูกจะทำได้หรือแม่เพียงกึ่งหนึ่งของที่พ่อ
ทำได้ แต่ขอพ่อและวิญญาณพ่อจงรับรู้เถิดว่า ลูกจะพยายามจนสุดฤทธิ์ที่จะทำ
ให้ได้ดังที่พ่อขอไว้

ลูกภาคภูมิใจยิ่งที่ได้เกิดมาเป็นลูกพ่อ ลูกขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย
ได้โปรดทลบันดาลให้ดวงวิญญาณของพ่อ เสดวยสุขในสัมปรายภพตลอดไป

จากลูกของพ่อ

ใหญ่

พ่อจำ

เด็กไม่อยากเชื่อเลยว่าพ่อตาย เด็กยังนึกอยู่เสมอว่า
มีพ่ออยู่กับเด็ก เมื่อเด็กนึกได้ อย่างนั้นเด็กก็สบายใจ นอนก็
หลับ เล่นก็สนุก แต่เวลาใดที่รู้สึกว้าพ่อตายแล้ว เด็กก็คิดถึง
เศร้าใจ ว้าเหว่ อยากร้องไห้ พ่ออยู่ไหน คิดถึงเล็กน้อย
หรือเปล่านั้น ขออย่าให้พ่อเป็นห่วงเด็กให้มากนัก ขอให้
วิญญาณพ่อจงมีความสุข เด็กจะเป็นคนดี ตั้งใจเรียนหนังสือ
จะทำบุญส่งไปให้พ่อ และจะขอเกิดเป็นลูกพ่ออีกในชาติหน้า

จากลูกของพ่อ

เจ้าสุดา (เล็ก)

“พ่อผู้มีพระคุณของลูกจากไปแล้ว”

เมื่อลูกได้ยื่นประโยชน์ทำให้ลูกต้องหมดหวังทุกสิ่งทุกอย่าง ลูกยังคิดถึงท่านอยู่เสมอ โดยเฉพาะเวลาที่ได้เห็นรูปท่านหรือนักขนิเอนเองด้วยความรักอาลัย อารมณ์สุดจะพรรณนา ท่านให้ความอบอุ่นสะทวกลสบายแก่ลูก ๆ ทุกคน เมื่อทราบข่าวการจากไปของท่าน ลูกก็อยากจะพบและกอดท่านเป็นครั้งสุดท้าย ก่อนหน้าที่ท่านจะจากลูกไป ลูกได้ไปพบท่านที่โรงพยาบาล และลูกก็ไม่คาดว่าคุณจะจากไปเร็วเพียงนี้ เวลานั้นท่านสบายดีและพูดจาได้ ลูกได้จับมือท่านกำไว้และบีบไปตามขาของท่าน ด้วยน้ำตาคลอหน่วยไม่ทราบว่าจะพูดอย่างไรดี เพียงแต่อยากให้ท่านหายโรคในทันที มือที่ท่านกำลูกไว้อย่างเย็นชืดเหลือเกิน

บัดนี้ท่านได้จากทุกคนไปแล้ว พร้อมกับท่านได้ฝากความดีความอาลัย คิดถึงไว้แล้วโดยที่เราไม่รู้ตัว เพราะท่านจากไปโดยไม่ได้พูดเลย ทำให้ลูกก็คอยอยู่เสมอว่า ท่านยังมีชีวิตอยู่ อยู่เพื่อช่วยเหลือลูกเวลาลูกคับขัน และเพื่ออนาคตของลูกที่ท่านได้เคยปราสอนบ่อย ๆ ลูกจะพยายามทำตนให้ตั้งมั่นอยู่ในความดี เหมือนแก่สือรักษาความเค็ม มือที่ลูกได้เคยกำของท่านไว้นั้นในครั้งสุดท้าย ลูกจะพยายามกำไว้ เหมือนกับจะนำคำสั่งสอนและความอาลัยความคิดถึงมาเก็บให้ติดเคื่อนความทรงจำของลูกชั่วกัลปาวสาน

วิญญานของท่านอยู่ ณ สารทิสใด ลูกขอให้ท่านเป็นสุขและมีความสงบ ถ้าภพหน้ามีจริง ขอให้ลูกได้มีโอกาสได้ตอบแทนบุญคุณของท่านด้วยเถิด.

พุทธสุภาษิต

สุทฺธิ อสุทฺธิ ปจฺจตฺตํ นานโล อณฺณํ วิโสชเย

ชีวิต มีจน จะลำบากยากแค้นหรือสุขสบาย ก็เกิดจากตัวเรานั่นเอง

ม.ล. จิรายุส ทองแดง

ในที่สุดวันและเวลาอันไม่เคยหนักฝนก็มาถึง พี่เถาต้องจากไปอย่างที่ไม่
ไม่มีใครหนักฝน พวกเราน้องๆ ทุกคนต่างตกใจและตะลึงพลั้งเพลิด และบอก
ไม่ถูกว่ามีความรู้สึกอย่างไร เมื่อหมอบบอกว่า “หมดลมแล้ว” ความรู้สึก
มันว่างไปชั่วขณะหนึ่ง พอรู้สึกตัวก็ปล่อยความอัดอั้นทั้งหมดออกมาเต็มที่
เหลียวดูพี่ๆ น้องๆ คนอื่นๆ ก็มีอาการเช่นเดียวกัน พวกเราไม่เคยต้องจาก
กันด้วยอาการเช่นที่พี่เถาจากเราไปนี้ ดังนั้นความเศร้าจึงฝังในจิตใจอย่าง
หนักแน่นและเป็นเวลาานาน กว่าจะนึกตัดใจได้ก็เป็นเวลาหลายเดือนทีเดียว
นึกเสียว่าคนเราเกิดแล้วก็ต้องดับ แต่จะช้าหรือเร็วก็สุดแต่บุญกรรมที่สร้างสม
เราอยู่หลังจะขอตั้งหน้าประกอบบุญกุศล และประกอบกรรมดี ของกุศลอัน
เกิดจากการกระทำนั้น จึงช่วยคลบ้นดาลให้ดวงวิญญาณของพี่เถา จงไปสู่สุคติ
ตามความแก่ลวิสัยในสัมปรายภพนั้นๆ เทอญ.

สร้อยทอง เกษมศรี

“ หวนรำลึก ”

เมื่อยังเล็ก

เราทุกคนเคยถูกแกล้ง และรังแกจากพี่เถา และเราก็อยู่
ตัวด้วยกันจนเติบโตใหญ่ จนในที่สุดเราจึงเข้าใจว่า เป็นเรื่องของ
เด็กและของพี่ ๆ น้อง ๆ ที่กลานตามกันมา ย่อมเป็นไปเช่นนั้น

เมื่อโตขึ้นมา

พี่เถาเป็นพี่ใหญ่ที่นำการพรักอย่างยิ่ง ตรงกันข้ามกับ
เมื่อเล็ก ๆ พี่เถาไม่เคยแกล้งใคร รังแกใครอีกเลย และกลายเป็น
คนที่เอาใจน้องทุกคน ความดีพี่เถาได้กระทำขณะที่มีชีวิต
อยู่ ท่วมท้นความไม่ได้อย่างมากมาย เมื่อคิดแล้วพี่เถาจากไป
เท่ากับสูญเสียสิ่งที่รักที่สุดสิ่งหนึ่ง ไม่มีอะไรอีกแล้วที่จะมาทด
แทนได้ “ เศร้าที่สุด ” จนไม่อยากจะรำลึกถึง

ขณะนั้น

ยังรู้สึกเสมอว่า ถึงแม้พี่เถาแล้ว ยังมีอะไรอีกสิ่งหนึ่งที่ยาก
ให้พี่เถาเข้าใจ ถ้าจะมีวิญญานอันใดที่จะฟังทราบได้ ว่าน้องนี้
รักพี่เถา และได้กระทำทุกอย่างไปเพื่อให้พี่เถาหายและมีชีวิตอยู่
แต่พี่เถาก็จากน้องไปด้วยความอาลัยสุดซึ้ง ความอาลัยนี้ยังอยู่กับ
น้องเสมอ ซึ่งยากสำหรับคนอื่นจะเข้าใจเรื่องนี้

พี่เถาที่รักของน้อง ขอพี่เถาจงเข้าใจน้อง จงรักน้อง
และน้องยังคงเป็นน้องของพี่เถา

ขอวิญญานของพี่เถา แม้สถิตอยู่ในภพใด จงประสบสุข
วิบุลย์พูนผลตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพ

คำสารภาพของน้องชาย

๘๘๐
พทรกยง

น้องยังจำเหตุการณ์ซึ่งเป็นวาระสุดท้ายของพี่ได้จนกระทั่งทุกวันนี้ วัน
นั้นตรงกับวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๐ เวลาประมาณ ๑๘.๓๐ น. พี่ได้สิ้น
บุญและจากพวกญาติพี่น้องไปอย่างกะทันหัน รวดเร็วเกินคาดฝันและท่ามกลาง
ความตกตะลึงโศกเศร้าอย่างสุดพรรณนา ถึงแม้น้องจะตระหนักชัดถึงความจริงที่
ว่าสังขารเป็นของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ทุกคนย่อมจะต้องจากโลกนี้ไปไม่วันใดวัน
หนึ่ง ไม่ช้าก็เร็ว แต่น้องก็ไม่สามารถจะกล้ำกลืนความสลดสังเวชใจได้ ในเมื่อพี่
มาจากไปในเมื่ออายุน้อยไม่สมควรเช่นนั้น ในความรู้สึกของน้อง ชีวิตของพี่ช่าง
สั้นเหลือเกิน พี่คงยังมีความหวังไขกังวลในบรรดาผู้ที่อยู่เบื้องหลัง เพราะพี่เอง
ก็ไม่ว่าว่าจะมาด่วนสิ้นชีวิตลงอย่างรวดเร็วเช่นนั้น น้องได้พยายามปลอบใจตัว
เองอยู่เสมอว่า ความสั้นสุดแห่งสังขารเป็นความสุขยิ่ง พี่ได้พ้นแล้วซึ่งภาวะ
ความเจ็บไข้และความทุกข์ ไปสู่สัจติด้วยวิญญานอันบริสุทธิ์

การสิ้นชีวิตของพี่ นับเป็นวันวิปโยคอย่างยิ่งวันหนึ่งในชีวิตของน้อง
พวกเรามพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน ๘ คน เกยอยู่พร้อมหน้ากันโดยไม่มีใครพลัด
พรากจากกันตั้งแต่เลิกจนกระทั่งอายุได้ล่วงเลยมาจนบัดนี้ ถึงพี่จะไม่ได้อยู่กับ
พวกน้อง ๆ ตลอดชั่วอายุของพี่ เพราะพี่ได้จากไปศึกษา ณ ต่างประเทศตั้งแต่
อายุเพียง ๑๒ ปี เวลานั้นน้อง ๆ ก็ยังอายุน้อยกันอยู่ แต่พี่พอจำความได้ว่า พี่เองก็
ยังเป็นเด็กซึ่งกำลังจะจากบ้านไปอยู่เสียห่างไกลจากพ่อแม่และบ้านเกิดเมืองนอน
ในสมัยนั้นยังไม่มีรถโดยสารหลานไปเมืองนอกกันมากมายเหมือนเดี๋ยวนี้ พี่จาก
ไปเพื่อศึกษาเมื่อเป็นเด็กชายเล็ก ๆ แต่พี่กลับมาก็คือหนุ่มใหญ่ อายุ ๒๗ ปี พวก
น้องก็เติบโตไปตาม ๆ กัน แต่พี่ก็ได้ให้ความสนิทสนมคอยแนะนำตักเตือนน้อง ๆ

อยู่เสมอ ซึ่งน้องก็เชื่อบ้างไม่เชื่อบ้าง เพราะไม่ค่อยแน่ใจว่า พี่จะมีความสัมพันธ์
ชัดเจนในเรื่องเมืองไทยนัก แต่พี่ก็ไม่เบื่อหน่ายที่จะส่งสอนอบรมพวกน้องผู้หญิง
อยู่เสมอ เพราะความห่วงใยในความเป็นอย่างอยู่และอนาคตของพวกน้อง ๆ

ปัจจุบันและอนาคตของพี่ ไม่มีอีกแล้ว น้องจึงได้แต่ระลึกถึงแต่อดีต
ของพี่ มีแต่ความทรงจำในรูปร่างหน้าตาของพี่ อุปนิสัยใจคอและคุณงามความ
ดีของพี่ พี่ไม่เคยก่อกรรมทำชั่วและทำบาปกรรมอันเลวร้ายในชีวิตของพี่ พี่มี
คุณงามความดีหลายประการ ซึ่งบางอย่างมนุษย์ปุถุชนยากที่จะทำได้ พี่เป็นคน
ใจบุญ ไม่เห็นแก่ความสุขส่วนตัวแต่อย่างเดียว มีความเสียสละโดยการช่วยเหลือ
อุปการะผู้ตกทุกข์ได้ยาก ผู้ตกยากที่พึ่งพำนักโดยไม่หวังประโยชน์ตอบแทน มี
ความเมตตาต่อผู้น้อยเป็นเนืองนิตย์ จนทำให้พี่เป็นที่เคารพรักในลักษณะของพ่อ
ของคนหลายคนซึ่งไม่ใช่ลูกของพี่

พี่เป็นคนอกทนและไม่ปริปากบ่นถึงเรื่องความยากลำบากของตน แม้แต่
ความเจ็บไข้ก็พยายามรักษาตัวตามแพทย์สั่ง โดยไม่บ่นพร่ำให้ผู้อยู่ใกล้ชิดต้อง
กังวลใจ ดังนั้นน้องจึงไม่ค่อยได้รู้เรื่องความเจ็บไข้ได้ป่วยของพี่นัก พี่ได้ปฏิบัติ
หน้าที่การงานจนวาระสุดท้ายด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ทางด้านมิตรสหายพี่เป็นคน
คนโอบอ้อมอารีมีอัธยาศัยไมตรีดี ในการบำเพ็ญกุศลเนื่องในงานศพจนกระทั่ง
วันบรรพศพ จึงมีท่านผู้ใหญ่ญาติมิตรสหายและผู้ศรัทธาได้อุปการะ มาร่วมในงาน
เป็นจำนวนมากเสมอมิได้ขาด ทงนยอมแสดงว่าพี่เป็นผู้ที่ท่านผู้ใหญ่เมตตากรุณา
ญาติมิตรอาลัยรัก และผู้น้อยเคารพนับถือ ทุกคนต่างก็สลดใจในมรณกรรมของ
พี่ การสิ้นชีพิตักษัยของท่านทำให้คุณแม่ต้องว่าเหวนและเสรำโศกที่ท้องขาดลูกหัวบีไป
ลูกของพี่ที่ขาดพ่อซึ่งรักใคร่เอาใจใส่ยากจะหาใครเสมอเหมือน และน้อง ๆ
ก็ขาดพี่คนใหญ่ไปโดยไม่มีวันกลับมาพบกันอีกในชาตินี้

(๒๓)

ขออำนาจคุณงามความดีและกุศลผลบุญทั้งหลายที่พี่ได้กระทำมาตลอดชั่ว
ชีวิต พร้อมกับการบำเพ็ญกุศลที่ครอบครัวและบรรดาญาติมิตรอุทิศให้ ร่วมกับ
แรงอธิษฐานอันมาจากกำลังจิตที่เปี่ยมด้วยความอาลัยรักของน้อง จงเป็นเหตุจูง
พระทีปนำวิญญาณอันบริสุทธิ์ของพี่ไปสู่สุคติในสัมปรายภพ ขอจงสถิตในทิพย-
วิมานและประสบความสุขเกษมสมบูรณ์ทุกประการเทอญ.

จากน้อง

รำลึกถึงคุณลุง

คุณลุงจากพวกเราไปแล้ว ไปสู่แดนสงบและไม่มีวันจะกลับมามาก แต่
คุณความดีและความเมตตาปรานีของคุณลุงยังซึ่งอยู่ในใจของเราไม่หาย พระคุณ
และความดีที่คุณลุงได้สร้างไว้ย่อมจะคงอยู่ตลอดไปไม่รู้ลืม

ลองรำลึกถึงชีวิตของคุณลุงเท่าที่เราจำกันได้ และจากปากคำของญาติ
ผู้ใหญ่ที่เคยเล่าให้ฟัง เมื่อนำมาปะติดปะต่อกันเข้าแล้ว ทำให้รู้สึกว่าคุณลุง
ช่างเป็นชีวิตที่มีค่าควรแก่การเกิดมาในโลกนี้เสียจริง ๆ คุณลุงมาสู่โลก
นี้ด้วยความดี ประพฤติดีตลอดมา จนกระทั่งจากไปด้วยความดี ชีวิตของคุณ
ลุงมีแต่ความดีตั้งแต่เกิดจนถึงวาระสุดท้าย ที่กล่าวมานี้มิได้เป็นการเกินความ
จริงเลย ถ้าจะลองติดตามกันต่อไป

คุณลุงมาสู่โลกนี้ด้วยความดีอย่างไรนั้น พอจะเห็นได้ง่าย ๆ การเกิดมา
เป็นมนุษย์นั้นโดยธรรมชาติก็ถือว่าประเสริฐแล้ว แต่คุณลุงยังถือกำเนิดมาใน
ตระกูลที่ดี มีเชื้อสายเป็นราชตระกูลทั้งสองฝ่าย คือทั้งท่านปู่และคุณย่า เพียงเท่า
นี้ก็อาจกล่าวได้ว่า คุณลุงได้เกิดมาดีแล้ว ยิ่งไปกว่านั้นคุณลุงยังเป็นลูกคนแรก
เสียอีก ซึ่งแน่ละเกือบจะเป็นธรรมดา ที่ลูกคนแรกย่อมเป็นสิ่งที่คุณแม่ปรารถนา
และรอคอย ลูกคนแรกจึงมักจะเป็นที่รักสนิทเสน่หาของคุณแม่แม่กระทั่งญาติพี่
น้อง มิใช่แต่เพียงเพราะเกิดมาด้วยความรักและความหวังเท่านั้น ลูกคนแรกยัง
เป็นผู้ที่เข้ามาร่วมเป็นกู่ทุกข์ภัยของคุณแม่ก่อนใคร ๆ อีกด้วย เพียงแค่นี้พอ
จะถือได้ว่า คุณลุงนั้นพอเกิดก็เกิดมาดีแล้ว คือดีด้วยชาติตระกูลและพร้อมมูล
ด้วยความรัก

คุณย่าเล่าให้ฟังว่าคุณลุงเป็นคนที่มาแต่เล็ก พออายุได้ ๑๒ ขวบ ท่านปู่ และคุณย่าก็ส่งไปศึกษาในประเทศอังกฤษ ซึ่งนับเป็นบุญและความดีอีกอันใน ชีวิตของคุณลุง เพราะการไปศึกษาในต่างประเทศสมัย ๔๐ - ๕๐ ปีก่อนโน้น มิใช่จะง่ายตายเหมือนในปัจจุบัน คุณลุงอยู่ในประเทศอังกฤษกว่า ๑๕ ปี ก็สำเร็จ การศึกษา กลับมาเป็นทนายชั้นหนึ่งของบพพการียิ่งนัก และเมื่อเข้ารับราชการก็ ประกอบอาชีพในสายการคลังเจริญรอยท่านปู่อย่างน่าชื่นชม คุณลุงได้พากเพียร ด้วยความอดทนวิริยะ และซื่อสัตย์ต่อแผ่นดิน จนทำให้คุณลุงประสบความสำเร็จ ในชีวิตการงานเป็นที่เชิดชูวงศ์ตระกูล โดยได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นมาเป็น ลำดับจนได้รับตำแหน่ง ผู้อำนวยการช่วยผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย อัน เป็นตำแหน่งที่มีเกียรติสูงและมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจ ของชาติมากตำแหน่ง หนึ่ง นับว่าชีวิตของคุณลุงได้ทำประโยชน์ให้กับแผ่นดินและสังคมอันควรแก่การ ยกย่องแล้ว นอกจากนั้นในชีวิตส่วนตัว คุณลุงก็เป็นผู้ปฏิบัติที่มีความเมตตากรุณา ต่อทุกคน และยังมีความกตัญญูกตเวทิตาต่อบพพการีเป็นอย่างสูง สมเป็น อภิชาตบุตรไทยแท้

เมื่อสิ้นท่านปู่ คุณลุงก็เป็นผู้รับภาระดูแลทุกข์สุขของคุณย่าตลอดมาด้วยความรักและห่วงใย คุณลุงไม่เคยจากคุณย่า แม้ว่าต่อมาคุณลุงจะได้แต่งงานมี ครอบครัวแล้วก็ตาม ก็เพียงแต่ย้ายมาปลูกเรือนไม้หลังเล็ก ๆ อยู่ในอาณาเขต เดียวกัน คุณลุงปฏิบัติตนเป็นลูกทวด เป็นสามเฒ่ารักและเป็นพี่เฒ่าของลูก ๆ ของคุณลุง แม้ว่าคุณลุงจะเป็นผู้ที่มีฐานะดี มีที่ดินทรัพย์สินและที่กตสวยงาม แต่คุณลุงก็ไม่ยอมทิ้งคุณย่าไปหาความสุขส่วนตนในบ้านอันสวยงามนั้น คงอาศัย อยู่ในบ้านไม้เล็ก ๆ ซึ่งเก่าลงตามกาลเวลา จนชีวิตคุณลุงหาไม่ ทั้งนี้เพราะคุณลุง ต้องการอยู่ใกล้ชิดคุณย่า ด้วยมีความห่วงใยท่านซึ่งชราลงมากและไม่ใคร่แข็งแรง

นัก หลักฐานและทรัพย์สินของคุณลุงที่สรรหาไว้ก็เพียงพอเพื่อเพิ่มพูนความมั่นคงแก่ครอบครัวของคุณลุงตามแบบฉบับของหัวหน้าครอบครัวที่ดีเท่านั้น.

ต่อญาติพี่น้องลูกหลาน คุณลุงปฏิบัติด้วยความเอ็นดูและเมตตาปรานี โดยสม่ำเสมอ คุณลุงเป็นคนใจดี พวกหลาน ๆ จึงสนิทสนมและชอบคุยด้วย ใครมีทุกข์ไปหา คุณลุงจะสนใจช่วยเหลืออย่างเต็มที่ มิใช่แต่เฉพาะกับพี่น้องลูกหลานหรือวงศ์สาครญาติเท่านั้น ต่อบุคคลอื่น ๆ ก็เช่นกัน คุณลุงเป็นคนโอบอ้อมอารีหรือเรียกว่าเป็นคนใจบุญก็ได้ ชอบอุปการะคน และคุณลุงเป็นนักประชาธิปไตยเต็มตัว ไม่เคยรังเกียจเด็ดฉันท์เลือกชั้นวรรณะ คุณลุงเป็นกันเองกับชนทุกชั้น ฉะนั้นจึงมีผู้มาขอพักพิงเป็นจำนวนมาก พวกเราจึงมักจะเห็นใครต่อใครแปลกหน้ามาพักอยู่ที่บ้านคุณลุงเสมอ บางคราวก็หลาย ๆ คน ทุกคนที่มาขออาศัยพักพิง จะได้รับความกรุณาและความสุขทุกอย่างจากคุณลุง และยังบอกต่อกันไปจนถึงญาติพี่น้องของเขาเหล่านั้นอีก จึงทำให้บรรดาญาติของผู้ที่เคยมาพักพิง ซึ่งโดยมากมีภูมิลำเนาอยู่ต่างจังหวัด ถือเอาบ้านคุณลุงเป็นที่พักพิงกันต่อ ๆ มา คุณลุงก็ให้การต้อนรับด้วยอริยาศย์ไมตรีอันดีจากใจจริงเสมอ ยิ่งกว่านั้นแม้จะเป็นเวลาค่ำคืนที่คุณลุงนอนแล้วก็ยังตื่นลงมาต้อนรับโดยมีไฟรั้งเกียงและช่วยจัดหาอาหารให้ด้วย อันความดีและความกรุณาปรานีนี้เองทำให้เกิดความเคารพเลื่อมใสขึ้นอย่างสูงในบรรดาผู้ที่เคยมาอาศัยร่วมบุญของคุณลุง จึงต่างพากันเรียกคุณลุงว่า “คุณพ่อ” กันหมด คุณลุงจึงกลายเป็นคุณพ่อที่มีลูกร่วมโลกเป็นจำนวนมาก คุณลุงมีความสุขมากถ้าได้อุปการะหรือช่วยเหลือใครให้เป็นสุข กล่าวได้ว่า “ความสุขของคุณลุงคือทำให้คนอื่นเป็นสุข”

ในบรรดาผู้ที่มาพักพิงและขอความช่วยเหลือนี้ คนใดที่รักความก้าวหน้า คุณลุงก็ช่วยส่งเสริมสนับสนุนอุปถัมภ์จนได้ดีมีหลักฐาน เป็นคนดีมีประโยชน์

ต่อสังคมไปก็หลายคน จึงนับว่าคุณลุงเป็นนักประชาธิปไตยและนักสังคม
สงเคราะห์ที่ทำประโยชน์ต่อประเทศชาติอยู่เงียบ ๆ คนหนึ่งตลอดมาเหมือนกัน

ความมกตัญญูภักทเวทิตาและความเมตตาปรานีมีประโยชน์ต่อสังคม ทั้งหมด
นี้ ถ้าเรายอมรับว่าเป็นการประพฤติกดีแล้ว ก็ต้องนับว่าตลอดชีวิตของคุณลุงนั้น
ได้ประพฤติกดีตลอดมา

แม้กระทั่งในวาระสุดท้ายของชีวิต เมื่อคุณลุงจากพวกเราไป ก็ได้สร้าง
ทุกข์ให้แก่ผู้อยู่หลังเลย ตรงข้ามกลับสร้างฐานะไว้เป็นบึกแผ่น โดยที่ผู้หลังจะ
ได้รับความสบายโดยมิต้องลำบาก ทุกคนโศกเศร้าอาลัยรักและสรรเสริญถึงคุณ
ความดีของคุณลุงทุกประการ ฉะนั้นจึงเป็นการจากไปที่ไปทีจริง ๆ

ด้วยเหตุนี้จึงพอจะกล่าวได้เต็มปากกระมังว่า ชีวิตของคุณลุงนี้เป็นชีวิต
ที่มีแต่ความดี ตั้งแต่เกิดมาดี อยู่ดีและจากไปดีด้วยความดี เป็นชีวิตที่ลูกหลาน
ควรจะได้สรรเสริญและถือเป็นแบบอย่าง ๆ ยิ่ง ขอผลแห่งกรรมดีที่คุณลุงได้
กระทำไว้จึงเป็นกุศลส่งให้คุณลุงไปสู่สุคติในสัมปรายภพด้วย หลาน ๆ จึงขอ
แสดงความเคารพและอาลัยมา ณ ที่นี้ด้วย.

หลาน ๆ

แต่คุณลุงของหลาน

แสนวิโยค	โศกสลด	รันทดจิต
ไม่เกยคิด	ว่าความตาย	ง่ายจริงหนอ
ถึงสุดรัก	แสนอาลัย	อยากให้รอ
เพียงแต่พอ	ได้เห็นใจ	ยังไม่ทัน
อนิจจัง	อันสังขาร	นั้นไม่เที่ยง
จักให้เลี้ยง	วิปโยค	มิโศกสัลย์
ทำไมได้	หลานอาลัย	ในสัมพันธ
คุณลุงท่าน	เกษปรานี	มีเมตตา
แม่สุดท้าย	ด้วยโรคร้าย	ท่านเหนื่อยหนัก
ไม่อาจหัก	กับหลานได้	ในภาษา
แววปรานี	ก็ยังฉาย	จากสายตา
อนิจจา	หลานรูซง	ถึงหัวใจ
โอดระน	ถามให้	ไกรกำสรวล
ท่านยังควร	อยู่อกนาน	เป็นไหนไหน
แต่คนดี	พระเจ้ารัก	พรากเอาไป
ก็เพื่อให้	สู่สวรรค์	อันโอฬาร
หลานอาลัย	สุดบรรยาย	ออกให้สม
ขอประนม	กรตงจิต	อชฌาน
กุศลบุญ	หนุนส่งช่าง	ดวงวิญญาณ
สู่วิมาน	แดนสงบ	ภพโน้นเทอญ.

จากหลาน

“ ถึงคุณลุง ”

อนิจจาเดือนม้เนาที่สบเก้า
หนักความทุกข์ไม่ต้องทนทรมาน
คุณลุงทำดีไว้ใดกุศล
ชอบเอื้อเพื่อแผ่แก่ใครใคร
คุณลุงรักอ้อ, อ้อ ก็มากอยู่
แอบรักลุงไว้ในใจไม่เปรียบเปรย
เมื่อคุณลุงค้บชวามาจากไป
อ้อ, อ้อ จะเฝ้าเพียรพยายาม

คุณลุงเถาต้องมาล้บด้บสังขาร
ทิ้งลูกหลานไว้เบื้องหลังสังเวชใจ
เลี้ยงผู้คนให้มีความสุขและแจ่มใส
มิได้หวังสิ่งใดมอบตอบแทนเลย
อ้อ, อ้อ รู้แต่แสวงแก้ล้งทำเฉย
และไม่เอ่ยบอกใครให้รู้ความ
ยังจะรู้หรือไม่ใคร่ขอถาม
ทำบุญตามส่งไปให้คุณลุง.

จากหลาน

อ้อ, อ้อ

วราภา - ผกามาลัย เกษมศรี

พีเถา

(ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม)

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๔ คุณลุง (พระยาภะรตราชา) ของพีเถา ได้รับพระบรมราชโองการจากล้นเกล้าฯ รัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้ไปรับตำแหน่งผู้ดูแลนักเรียนไทยในประเทศอังกฤษ ท่านพ่อของพีเถา (ม.จ. ทองชมภูนุก ทองแถม) ได้ฝากพีเถาให้ไปเรียนที่ประเทศอังกฤษโดยทุนส่วนตัวพร้อมกับคุณลุงด้วย ขณะนั้นพีเถาอายุประมาณ ๑๒ ขวบ ถ้าจะพูดกันตามความเป็นจริง พีเถาได้รับการศึกษาจากโรงเรียนของประเทศอังกฤษอย่างสมบูรณ์ คือเริ่มตั้งแต่ชั้นประถมศึกษา (Prep. School) ตลอดไปจนจบชั้นมัธยมศึกษา ได้รับปริญญา B.A. จากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ซึ่งทุกคนย่อมจะทราบได้ดีว่า มหาวิทยาลัยแห่งนี้เป็นสถานที่เก่าแก่และมีชื่อของอังกฤษมากเพียงใด

ในสมัยนั้น การเดินทางไปต่างประเทศไกลๆ เช่นประเทศต่างๆ ในทวีปยุโรปหรืออเมริกาเราต้องใช้เรือเป็นพาหนะ การไปประเทศอังกฤษครั้งนี้เราต้องอยู่ในเรือประมาณเดือนกว่า ข้าพเจ้าอยู่แคบินเดียวกับพีเถา ตลอดระยะเวลาที่อยู่ในเรือ พีเถาได้ให้ความดูแลเอาใจใส่ต่อข้าพเจ้าเสมือนพี่ชายที่อื่นจะพึงอนุเคราะห์แก่น้องในกรณีต่างๆ อยู่ตลอดเวลา คอยเอาใจใส่เมื่อถึงเวลากินเวลานอนให้ได้รับความสะดวกสบายทุกประการ และเป็นทั้งเพื่อนเล่นในยามว่าง ทำให้สนุกสนานเพลิดเพลินอยู่ตลอดระยะเวลาการเดินทาง จนลืมคิดว่าเรากำลังจากบ้านมา มีบางครั้งสังเกตได้ว่าพีเถารู้สึกคิดถึงบ้าน เพราะฟังจากท่านพ่อ คุณแม่ (ม.ล. หญิงแจ่ม ทองแถม) และน้องๆ มา แต่พีเถาก็ไม่เคยปรึกษาหรือแสดง

ความอาทรให้เห็น เพราะเกรงจะทำให้คุณลุงและคุณป้าเกิดความวิตกกังวล
และข้าพเจ้าก็ได้ช่วยพยายามที่จะทำให้พี่เถาหายเหงา ด้วยการชวนไปเล่นบน
ศาลฟ้าหรือหากความเพลิดเพลินอื่น ๆ เช่นการพูดคุยเล่นกับพี่โดยสารในวัยเดียว
กันกับเราเป็นต้น

เมื่อไปถึงอังกฤษ พี่เถาก็อยู่กับเรา ไม่นานนักก็ต้องไปโรงเรียน เพื่อ
ให้มีความรู้ภาษาอังกฤษพอเพียงที่จะเข้าเรียนในโรงเรียน Prep. School ต่อไป
โรงเรียนแรกที่เราไป เป็นโรงเรียนเข้าไปเย็นกลับ อยู่ใกล้สถานทูตไทย ข้าพเจ้า
ได้มีโอกาสอยู่ร่วมบ้านเดียวกันอีก ๑ ปี เรายังสนิทสนมและเห็นอกเห็นใจ
กันมากขึ้น

ในปีต่อมา พี่เถาก็พร้อมที่จะเข้า Prep. School คุณลุงได้จัดส่งไปเข้า
Cheam School, Surrey ซึ่งเป็น Prep. School ที่มีชื่อเสียงอยู่ในอันดับหนึ่งของ
อังกฤษ เป็นโรงเรียนกินนอน หยุดเทอมจึงจะกลับมาพักอยู่กับคุณลุงในลอนดอน
ระยะนี้ข้าพเจ้าได้พบพี่เถาตอนโรงเรียนปิดเทอมเท่านั้น แม้ว่าเราจะไม่ได้พบกัน
บ่อย ๆ อย่างแต่ก่อน แต่เราก็คงยังติดต่อกันทางจดหมาย ทุกคราวก่อนโรงเรียน
หยุด เราต้องเตรียมแผนการที่จะทำด้วยกันในเวลาออลิเคย์เสมอ

Prep. School ที่พี่เถาเรียนนี้เป็นโรงเรียนเดียวกับที่เจ้าฟ้าชายชาลส์
แห่งอังกฤษเคยได้ทรงศึกษาอยู่ แต่สถานที่ตั้งต่างกัน ทั้งนี้เพราะในปีต่อ ๆ มา
โรงเรียนได้ขยายกิจการให้กว้างขวางขึ้น โรงเรียนเดิมสถานที่คับแคบ จึงได้ย้าย
มายังที่ ๆ ตั้งอยู่ในปัจจุบันนี้ ขณะที่พี่เถาเรียนอยู่ก็มีคนไทยอีกท่านหนึ่งที่ได้อยู่
ร่วมเวลากัน ท่านผู้นั้นคือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์สรวงศ์

นอกจากการเรียนที่พี่เถาทำได้ไม่แพ้เด็กเรียนอื่น ๆ แล้ว ในค่านักกีฬา
พี่เถายังมีความสามารถเกินกว่าเพื่อนนักเรียนอื่นที่เรียนอยู่ในสมัยเดียวกันอีก

พี่เถาเล่นกีฬาให้โรงเรียนเกือบทุกประเภท เช่น รักบี้ ว่ายน้ำ ฟุตบอล คริกเกต และฟันดาบ ทั้งครูก็ยกย่องว่าพี่เถาเป็นตัวแทนในค่านักกีฬาต่าง ๆ ด้วยผู้หนึ่ง

พี่เถาอยู่ที่ Cheam ได้ ๓ ปี พอก็อายุครบเข้า Public School จึงได้ย้ายมาเข้า Haileybury ซึ่งเป็น Public School ชั้นนำโรงเรียนหนึ่งของโรงเรียนประเภทนี้ ที่นี้มีคนไทยอยู่ร่วมเวลากับพี่เถาคือ ประหยัด บุรณศิริ ส่วนขจรสิงห์เสนี มาเข้าก่อนพี่เถาออก จึงนับว่าขจรได้อยู่ร่วมเวลากับพี่เถาได้ไม่นานนักที่ Haileybury พี่เถาก็ได้ทำชื่อเสียงในค่านักกีฬาอีก คราวนี้ได้เป็นถึง House Captain (ประธานกีฬารักบี้) นอกจากนี้ยังได้เป็นหัวหน้านักเรียน (Prefect) คนหนึ่งของคณะ Colvin ซึ่งเป็นชื่อคณะที่พี่เถาอยู่

เมื่ออายุครบกำหนดต้องออกจาก Haileybury ก็สอบผ่านเข้า Emmanuel College มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ เพื่อศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์ ในปีพ.ศ. ๒๔๗๖ ในปีนั้นมีคนไทยเข้ามหาวิทยาลัยเคมบริดจ์พร้อมกับพี่เถาอีก ๒ คนคือ สุนทร หงส์สการมภ์ (ปัจจุบันดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจ) และ ข้าพเจ้า

เมื่อเข้าไปก็แรกได้พบผู้เรียนอยู่ก่อนแล้วหลายคนเช่น รอง ศยามานนท์ (ปัจจุบันดำรงตำแหน่งรองอธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) สนั่น สุมิตร (ปัจจุบันดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมวิสามัญศึกษา) กษม จาติกวณิช (ปัจจุบันเป็นรองผู้จัดการใหญ่บริษัทเซลล์แห่งประเทศไทย) ม.ร.ว. ทวยเทพ เทวกุล (ปัจจุบันดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมการเมือง กระทรวงการต่างประเทศ) และประหยัด บุรณศิริ (ปัจจุบันดำรงตำแหน่งเลขาธิการสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ) จึงนับว่าท่านเหล่านั้นได้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดมาหลายสิบปีแล้ว แม้กระทั่งทุกวันนี้เมื่อได้พบปะกันที่ไร ต่างก็ต้องถามข่าวคราวซึ่งกันและกันอยู่เสมอ เพราะยังนึกถึงวันเวลาเก่า ๆ ที่ได้เคยสนิทสนมติดต่อยู่ร่วมกันมานานปี

ตอนอยู่แคมบริดจ์พี่เถาและข้าพเจ้าได้มาอยู่ร่วมกันอีกครั้งหนึ่ง แม้
 พี่เถาจะอยู่ Emmanuel College และข้าพเจ้าอยู่ St. Catharine's ก็ตาม แต่ก็ยัง
 พบปะกันบ่อย เพราะเป็นมหาวิทยาลัยเดียวกัน ถ้าไม่มีการเรียนเราจะพบกัน
 เมื่อใดก็ได้ คล้าย ๆ กับเมื่อแรกมาถึงอังกฤษใหม่ ๆ การเรียนในวัยเด็กต่างกับ
 การเรียนชั้นมหาวิทยาลัยมากมาย บางวันหยุดก็ต้องทำงานที่ค้างอยู่ให้เสร็จ
 ทั้งยังหวังผลงานปลายปีให้ดีที่สุดด้วย เราจึงได้พบกันเท่าที่โอกาสจะอำนวยให้
 ชีวิตที่แคมบริดจ์นอกจากจะเรียนแล้ว ยังต้องมีการสมาคมระหว่างเพื่อน
 นิสิตด้วยกัน เราจะต้องมีเวลาสังสรรค์พบปะกันทั้งเพื่อนร่วม College และจาก
 College อื่น ๆ ด้วย พี่เถาได้แสดงให้เห็นว่า เป็นผู้มีนิสัยโอปอ่อมอารีต่อเพื่อนฝูง
 ทุกคน และผู้ที่ได้มาติดต่อบุพบปะ ต่างก็พอใจและนิยมน้ำใจอันกว้างขวางเป็น
 กันเองของพี่เถาทั้งนั้น พี่เถาคบกับคนได้ทุกชั้น นับตั้งแต่ลูกมหาเศรษฐีไปจน
 กระทั่งคนตักผม ช่างตัดเสื้อ ฯลฯ เขาเหล่านั้นต่างก็ชอบพอพี่เถามาก ลูกชายเจ้า
 ของโรงงานยี่ห้อ "Chivers" ซึ่งมีชื่อเสียงของอังกฤษ ได้เคยพาไปชมสวนผลไม้
 หลายชนิดที่เมือง Histon ใกล้แคมบริดจ์ สวนเหล่านี้มีอาณาเขตกว้างใหญ่สุด
 ลูกหลุกตา ปลูกผลไม้ไว้เพื่อส่งโรงงานทำแยมผลไม้ต่าง ๆ จำได้ว่าวันนั้นรส
 ของสตรอเบอรี่อร่อยมาก ต่างก็สนุกสนานกันทุกคน แม้ช่างตัดผมและช่างตัดเสื้อ
 ก็ได้เชิญพี่เถาไปเลี้ยงอาหารที่บ้านของตน เขาได้ให้การต้อนรับอย่างดี ต่างก็มี
 ความชื่นชมในตัวพี่เถามาก

ห้องของพี่เถาที่ College จะมีเครื่องตีมนานาชนิดพร้อมอยู่เสมอ ผู้ใด
 รู้สึกหิวกระหายเครื่องตีมนชนิดใด ก็จะแวะไปหาพี่เถา และพี่เถาไม่เคยให้ใคร
 ต้องผิดหวังเลยสักครั้ง ทั้งแสดงความยินดีและเต็มใจต้อนรับทุกคนและทุกเวลา

เมื่อหยุดหน้าร้อน เราต่างก็แยกย้ายไปพักผ่อนตามเมืองต่าง ๆ ในอังกฤษ ซึ่งผู้ปกครองนักเรียนเป็นผู้จัดหาให้ บางบ้านก็ไปอยู่รวมกันหลายคน บางก็ไปมาหาสู่กันเสมอ คราใดที่พี่เถาพบคนไทย พี่เถาจะต้องให้ความสนิทสนมเป็นกันเอง ต้อนรับเลี้ยงดู ทำตัวเป็นพี่ชายคนโต เลี้ยงดูจนอิ่มหน้าสำราญทุกที พวกเราต่างก็นิยมชมชอบอัธยาศัยอันดีงามของพี่เถามาก นอกจากให้ความเอื้ออาทรแล้ว พี่เถายังมีนิสัยขเกรงใจคนอื่น เกรงว่าเขาจะต้องลำบากเพราะตัวเองเป็นต้นเหตุ บางทีเมื่อหยุดพักฤดูร้อน ถ้ามีเพื่อนมาหาพร้อมกันหลายคน พี่เถาจะขอร้องหนึ่งให้เจ้าของบ้าน เปิดโอกาสให้เขาได้ไปหย่อนใจนอกบ้าน ส่วนตัวพี่เถาก็ทำหน้าที่พ่อครัวใหญ่ ทำอาหารเลี้ยงดูพวกเรา มีมือปรุงอาหารก็อ้อย การต้อนรับก็ดี บรรยากาศมีแต่ความอบอุ่นและสนุกสนาน ช่วยทำให้พวกเราเพิ่มความเป็นกันเองและสนิทสนมกันยิ่งขึ้น

เมื่อพี่เถามาเข้าเกมบริดจ์ก็เลิกสนใจกีฬาต่าง ๆ ทั้งนี้สันนิษฐานว่า คงจะเป็นเพราะต้องรับผิดชอบในการเรียนมากขึ้น ต้องมีการสังคัมกันบ้างระหว่างเพื่อนฝูง และประการสุดท้ายที่สำคัญที่สุดก็คือสายตาของพี่เถาสั่นลง ไม่ดีเหมือนก่อนถึงต้องใส่แว่นตา ทำให้ไม่สะดวกต่อกิจกรรมที่ต้องใช้ความว่องไวมาก ๆ เลยทำให้เกิดความท้อถอยที่จะเล่นกีฬาต่อไป คิดว่าถ้าพี่เถายังคงเล่นกีฬาต่อมา ในขณะที่เรียนอยู่เกมบริดจ์ด้วย จะเป็นการแน่นอนเหลือเกินว่า ภายหลังจากที่พี่เถาสำเร็จการศึกษากลับมาเมืองไทยแล้ว เราจะมีนักกีฬาชั้นนำเพิ่มขึ้นอีกคนหนึ่ง และจะช่วยเป็นหัวแรงในงานต้านการกีฬาให้แก่ประเทศไทยได้เป็นอย่างดี

เมื่อได้ข่าวอาการป่วยของพี่เถา ก็รีบไปเยี่ยมที่โรงพยาบาลทันที เพราะตลอดเวลาไม่เคยได้ยินข่าวเจ็บป่วยขนาดเข้าโรงพยาบาลเลย ทำให้คิดว่าคงจะเป็นโรคอะไรที่หนักหนา มิฉะนั้นพี่เถาคงไม่ยอมเข้าโรงพยาบาลเป็นแน่ แต่พอ

ไปถึงเห็นพี่เถาพูดจายิ้มแย้มแจ่มใสสนุกสนานดี ทำให้เบาใจ คิดว่าอีกไม่ช้าคง
 หายกลับบ้านได้ บังเอิญตอนนั้นมืงานยุ่งก็เลยไม่ได้ไปอีก ต่อมาไม่ถึงอาทิตย์
 ก็ได้ข่าวมรณกรรมของพี่เถา ทำให้รู้สึกสลดใจและเสียใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะไม่
 คาดฝันเลยว่าจะรวดเร็วถึงเพียงนี้ ได้พยายามหักห้ามความอาลัยรักถึงพี่เถาด้วยใช้
 เหตุผลนานาประการ อันเป็นผลที่จะต้องเกิดขึ้นตามกฎหมายของธรรมชาติ และเมื่อ
 ย้อนนึกถึงคำพังเพยที่ว่า “คนคั่นตักน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้” ทำให้เกิด
 เบาใจและสบายใจขึ้นอย่างประหลาด เพราะแน่ใจเหลือเกินว่า พี่เถานั่นแม้จะ
 อยู่ในภพใด ก็จะไม่ประสบแต่ความสุขสบาย ความทุกข์อันใดจะไม่มาแผ้วพานได้
 เพราะกรรมทั้งหลายเหล่าพี่เถาได้ทำไว้ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา คงจะช่วย
 คัมภีร์ของพุทธทศกยของพี่เถาในภพนี้ด้วย.

กัลย์ อิศรเสนา ณ อยุธยา

เพื่อนแท้จริงนั้นหายาก

ข้าพเจ้ายังจำวาระแรกในเดือน กันยายน ๒๔๖๖ ที่ได้พบ ม.ร.ว. ทองเอก ทองแถม ณ ที่บ้านของพระยาภะรตราชา ที่กรุงลอนดอน ในสมัยที่ท่านเจ้าคุณเป็นผู้ดูแลนักเรียนไทยในประเทศอังกฤษ ผู้ที่ได้รับเชิญไปร่วมรับประทานอาหารไทยในวันนั้น เป็นคณะนักเรียนที่เพิ่งได้เดินทางไปถึงอังกฤษ คือ ม.จ. อาทิตย์อุทัย และ ม.จ. วงศานุวัตร เทวกุล ม.จ. โกสิต กิติยากร คุณประจวบ บุรานนท์ คุณวิเชียร และข้าพเจ้า ม.ร.ว. ทองเอก ขณะนั้นเป็นนักเรียนอยู่ที่ Cheam School (โรงเรียนเดียวกับที่ Prince Charles ไปเข้าเรียน) โดยมี ม.จ. โกสิต และข้าพเจ้าไปถึงใหม่ ๆ และกำลังคิดถึงบ้านเกิดเมืองนอน และค่อนข้างจะเหงาหงอยอยู่มาก ม.ร.ว. ทองเอก ซึ่งอาศัยอยู่บ้านท่านเจ้าคุณ ก็รับทำหน้าที่ดูแลเราทั้งสองด้วยอัธยาศัยไมตรีอย่างสนิทสนมเหมือนหนึ่งเป็นเพื่อนรุ่นเดียวกันที่รู้จักกันมาแต่ก่อน ทำให้เราได้รับความเพลิดเพลินคลายความเศร้าใจไปอย่างมาก ต่อจากนั้น “พี่” เถา ก็กลับไปโรงเรียน ท่านโกสิตและข้าพเจ้าก็ไปเรียนภาษาอังกฤษแล้วไปเข้าโรงเรียน ข้าพเจ้าไม่ได้พบพี่เธาอีกจนกระทั่ง ๓ ปีภายหลัง เมื่อไปเข้าวิทยาลัย Haileybury พร้อมกับ และอยู่เรียนด้วยกันเป็นเวลา ๕ ปี แล้วก็ไปศึกษาด้วยกันอีกในมหาวิทยาลัย Cambridge

ในระยะเวลาที่เป็นนักเรียนอยู่ด้วยกันนี้ ได้ทำให้เกิดความสนิทสนมรู้จักกันเสียใจคอกันเป็นอย่างดี ไม่ช้าไม่นาน “พี่” เธา ก็กลายเป็น “อ้ายเธา” คุณประหยัด

ก็กลายเป็น "อ้ายหยัก" ตามวิสัยของเพื่อนสนิทซัดชอบที่รักใคร่กัน ซึ่งคลุกคลีกันทั้งในการเที่ยวเตร่และในการเล่นกีฬา ระหว่างที่ยังเป็นนักศึกษาอยู่ ทั้งเล่นในทีมเดียวกันและอยู่คนละทีมแข่งขันกัน เช่น เทนนิส squash racket และรักบี้

ชะตาของพี่เถาและข้าพเจ้าน่าจะจะมีทางเดินร่วมกันตลอดเวลา จะแยกจากกันก็เฉพาะชั่วระยะหนึ่ง ๆ ไม่นานนัก เพราะเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว ก็กลับมาทำงานในกระทรวงการคลังด้วยกัน หากแต่พี่เถาเข้าทำงานในกรมศุลกากร ข้าพเจ้าทำงานในกรมสรรพากร แต่แล้วเราก็ร่วมทำงานในธนาคารแห่งประเทศไทยพร้อมกันในที่สุด

พี่เถาเป็นผู้ที่มีนิสัยโอบอ้อมอารี ซื่อตรงต่อเพื่อนฝูงและในกิจการงานมีความหนักแน่นและเชื่อมั่นในหน้าที่และความรับผิดชอบของตน มีความเคร่งครัดในระเบียบงาน ไม่ชอบทำตนเป็นที่เด่นหรือออกหน้าออกตา หากแต่ชอบหมกมุ่นเอาใจใส่กับงานในหน้าที่ความรับผิดชอบเงี่ยๆ ทำงานสุดความสามารถด้วยความสุจริตที่หาเปรียบเทียบได้ยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยนี้ จึงเป็นผู้ที่ได้รับความนับถือและความนิยมชมชอบทั้งผู้ใหญ่และผู้น้อยด้วยกัน ข้าพเจ้าไม่สามารถที่จะกล่าวได้ว่า ข้าพเจ้ามีความรู้สึกเศร้าโศกมากเพียงใดที่ได้สูญเสียเพื่อนรักโดยไม่นึกฝัน.

ประหยัด บุรณศิริ

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘๑

จดหมายเหตุ

เรื่อง

การจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

หลวงจินตาสหกิจ (ละม้าย ณะศิริ)

แปลจากเรื่อง

A European version of the revolution in Siam

(๑)

at the end of the reign of King Phra Narayana, 1688 A.D.

บทนำ

เพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าใจเรื่องราวในจดหมายเหตุฉบับนี้กว้างขวางยิ่งขึ้น ข้าพเจ้าใคร่ขอบรรยายความตามที่เป็นมาให้ทราบไว้ข้างหน้าหนึ่งก่อน คือเมื่อ พุทธศักราช ๒๒๒๘ (ค.ศ. ๑๖๘๕) พระเจ้ากรุงฝรั่งเศส (๒) ได้ทรงแต่งตั้งทูตมีมองซีเออร์ เกอ โซมอง เป็นเอกอัครราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีต่อพระเจ้ากรุงสยาม (๓) เป็นครั้งแรก เนื่องในการนี้ ได้มีผู้เขียนจดหมายเหตุขึ้นไว้ ๒ ฉบับ เอกอัครราชทูตเขียนเองฉบับหนึ่ง อีกฉบับหนึ่งบาทหลวงคาซาค นักพรตคนหนึ่งในคณะนักพรตทั้ง ๖ ที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสโปรดให้ไปกับมองซีเออร์ เกอ โซมองเป็นผู้เขียน จดหมายเหตุทั้ง ๒ ฉบับนี้ ได้มีผู้แปลเป็นภาษาอังกฤษ สอดด้วยภาพรูปปั้นและพิมพ์เสร็จเมื่อสัก ๒ ปีมานี้ (๔)

(๑) จดหมายเหตุฉบับนี้ รวบรวมจากบรรดาจดหมายต่าง ๆ ที่เขียนขึ้นในระหว่างเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๖๘๘ ถึงเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๖๘๙ ซึ่งส่งไปจากประเทศสยาม และจากฝั่งทะเลคอร์แมนเดล (Cormandel) ซึ่งเดิมเขียนเป็นภาษาฝรั่งเศส แต่ไม่ปรากฏชื่อผู้เขียน แล้วมีผู้แปลเป็นภาษาอังกฤษ ที่ผู้แปล ๆ เป็นไทยนี้ แปลขึ้นจากต้นฉบับภาษาอังกฤษ

(๒) พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔

(๓) สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

(๔) จดหมายเหตุฉบับที่ท่านอ่านอยู่นี้ เข้าใจว่าคงเขียนขึ้นในราวเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๒๓๒ หรือหลังจากนั้นไม่นานนัก

ต่อมาเมื่อพุทธศักราช ๒๒๓๐ (ค.ศ. ๑๖๘๗) พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ทรงแต่งตั้งทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีต่อพระเจ้ากรุงสยามอีกเป็นคำรบ ๒ ด้วย เมื่อคราวพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงแต่งตั้งทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีต่อพระเจ้ากรุงสยามคราวก่อนนั้น พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงแต่งตั้งผู้ฝากมองซิเออร์ เดอ โชมองมาเจริญทางพระราชไมตรีต่อบนฝั่งประเทศฝรั่งเศส ครั้นตอนที่ทูตไทยกลับ พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจึงทรงแต่งตั้งให้มองซิเออร์เคอลาลูแบร์ต เป็นเอกอัครราชทูต พร้อมด้วยมองซิเออร์ เซเบเรต์ ตามไปเจริญทางพระราชไมตรีต่อบนฝั่งประเทศสยามอีกคราวหนึ่ง การไปของทูตครั้งนี้ คณะทูตได้นำบรรดานักพรตผู้ชำนาญวิชาคำนวณไปด้วยถึง ๑๒ คน เพื่อเผยแพร่ศาสนาคริสต์และสอนวิชาคำนวณแก่คนไทยในพระนครศรีอยุธยาและละโว้ นอกจากพวกนักพรตแล้ว ยังมีเหล่าทหารทั้งตัวนายและพลทหารอีกเป็นจำนวนมากที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสส่งไปในงบทูต จดหมายเหตุเรื่องการเดินทางของทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีต่อพระเจ้ากรุงสยามครั้งที่ ๒ นี้ บาทหลวงตาซาคเป็นผู้เขียนอีกฉบับหนึ่งเป็นภาษาฝรั่งเศส และได้พิมพ์เสร็จเมื่อราว ๖ เดือนมาแล้ว บาทหลวงตาซาคผู้นี้ได้ไปในคณะทูตฝรั่งเศสซึ่งมีมองซิเออร์ เคอลาลูแบร์ต เป็นหัวหน้า พร้อมกับทูตไทย ในตอนกลับยังได้เชิญอักษรศาสตร์ของไทยมาถวายพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสกับพระสังฆราชาธิบดีราช (โป๊ป) ด้วย บาทหลวงตาซาคกลับถึงกรุงปารีส เมื่อเดือนพฤศจิกายน ๒๒๓๑ (ค.ศ. ๑๖๘๘) และได้เข้าเฝ้าถวายอักษรศาสตร์ฉบับนี้ต่อพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ครั้นถึงเดือนมกราคม ๒๒๓๒ (ค.ศ. ๑๖๘๙) จึงเดินทางไปยังกรุงโรม เพื่อเฝ้าถวายอักษรศาสตร์ของไทยอีกฉบับหนึ่งต่อพระสังฆราชาธิบดีราช แล้วต่อมาในเดือนมีนาคมศกเดียวกัน จึงได้เตรียมเดินทางไปยังกรุงสยามอีกเป็นคำรบ ๓ แต่เรื่องราวจะเป็นอย่างไรต่อไปหาทราบไม่

จดหมายเหตุทั้ง ๓ ฉบับนี้ ทางเอเชียถึงพระราชบุตรองค์หนึ่งของพระเจ้า

กรุงสยามรัชกาลก่อน ในสมัยที่พระองค์ยังดำรงพระชนม์ชีพอยู่ เติมน้ำใจด้วยความ
 ความตอนหนึ่งตอน ไทกล่าวถึงเหตุการณ์อันน่าสยดสยองที่บังเกิดขึ้นแก่พระองค์
 ท่านเลย เป็นแต่ข้าพเจ้าได้อ่านพบในจดหมายต่าง ๆ ซึ่งมีผู้เขียนส่งข่าวคราวมายัง
 ประเทศฝรั่งเศส บรรยายพฤติการณ์ที่พระราชบุตรพระองค์นั้นถูกปลงพระชนม์
 อย่างน่าทึ่งยิ่งกว่าพระบิฑูลาและพระอนุชาบุญธรรมของพระองค์ (๑) ตามข่าว
 คราวที่ได้ทราบจากจดหมายเหล่านั้นมีว่า เมื่อออกพระเพทราชาคิดกำจัด
 พระราชอนุชา ๒ พระองค์ กับพระราชบุตรบุญธรรมของพระเจ้ากรุงสยาม ผู้ซึ่ง
 เป็นเจ้านายที่อาจจะขัดขวางตนในการตั้งตัวเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ได้สำเร็จสมความ
 ปราบปรามแล้ว ก็สั่งให้เอาพระราชบุตรทั้งที่มียู่เพียงพระองค์เดียวหนีใส่ในถุง
 กำมะหยี่ใบใหญ่ แล้วทบพระเสี่ยวด้วยท่อนจันทน์ อันเป็นไม้ที่นิยมว่าเป็นของสูง
 และโยนทิ้งลงไปในแม่น้ำ การที่ออกพระเพทราชาให้ปลงพระชนม์พระราชบุตร
 พระเจ้าแผ่นดินโดยวิธีนี้ เพราะถือว่าการปลงพระชนม์เจ้านายฝ่ายในผู้เป็นราช
 ตระกูลแห่งกรุงศรีอยุธยา นั้น จะทำโดยปราศจากความเคารพอย่างสามัญชนหา
 ไต่ไม้ ดังนั้นผู้ปลงพระชนม์จึงต้องกระทำตามประเพณีชั้นสูง เพื่อให้สมพระ
 เกียรติยศที่เป็นเจ้านาย และมีให้ราชตระกูลเศร้าหมองต้องเสียพระชนม์ด้วยมือ
 บุคคลชนต่ำหรือเครื่องประหารอย่างอื่น ๆ (๒)

พระเจ้ากรุงสยามเสด็จสวรรคตเมื่อพระชนมายุได้ ๕๙ พรรษา และ

- (๑) ตอนนี้ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ทรงบันทึกไว้ว่า “พระราชอนุชา ๒ พระองค์นั้น
 สอบได้ความว่า เจ้าฟ้าชายยศ พระองค์หนึ่ง พระอินทราชาหรือพระองค์อื่นที่ พระองค์หนึ่ง
 พระราชบุตรบุญธรรมนั้นคือ พระบิฑู”
- (๒) ตอนนี้ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ทรงบันทึกไว้ว่า “เรื่องที่ว่าปลงพระชนม์พระราช
 บุตรนี้ เป็นความเท็จทั้งสิ้น เจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพพระราชบุตรสมเด็จพระนารายณ์ ท้อมมาได้
 เป็นพระมเหสีสมเด็จพระเพทราชา มีพระราชโอรสทรงพระนามว่า เจ้าฟ้ากรรตน้อย ถึงรัชกาลหลัง
 เจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ ออกทรงผนวชเป็นรูปสี่ ประทับอยู่ที่ตำหนักกรมวัดพุทธไสยาสน์
 พระชนม์อยู่ในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๒ มีจดหมายเหตุเรื่องงานพระศพไทย
 พิศการ ซึ่งหอพระสมุดฯ ได้พิมพ์แล้ว”

มีจดหมายเหตุหลายฉบับที่ โคตพิมพ์ไว เป็นภาษาฝรั่งเศส กล่าวยกย่องสรรเสริญ
 พระราชอัธยาศัยของพระองค์อย่างมากมาย ที่ได้ทรงเป็นพระมหากษัตริราช
 อันสุกประเสริฐ ปกครองราชอาณาจักรสยามด้วยความเที่ยงธรรม พระองค์
 มีพระวรกายก่อนข้างเล็กกะทัดรัดสมพระองค์ พระราชอัธยาศัยก็ละมุนละม่อม
 เป็นที่ติดต้องใจแก่บรรดาชาวต่างประเทศ พระกำลังวังชาแข็งแรงว่องไว จน
 ความเกียจคร้านซึ่งมักจะเป็นอุปนิสัยของกษัตริย์และเจ้านายฝ่ายบูรพทิศ มีอาจมา
 ครอบงำพระองค์ได้ คงจะนับว่าพระองค์มีพระอุปนิสัยตรงกันข้ามกับเจ้านาย
 องค์อื่น ๆ คือโปรดเสด็จประพาสป่า เพื่อทรงกีฬาคล่องช้าง ระหว่างที่ประทับ
 ในพระราชวัง ก็ใฝ่พระทัยบำเพ็ญพระราชกรณกิจเกี่ยวแก่การทะนุบำรุงบ้านเมือง
 และประชาชนพลเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุข มิได้ทรงกระหายที่จะก่อการศึกสงคราม
 รุกรานผู้ใด เพราะทรงเห็นว่า จะเป็นการทำลายล้างประชาชนพลเมืองของ
 พระองค์ที่ทรงรักอย่างยวดยิ่ง ให้พินาศทรุดโทรมลงไป แต่ถ้าแม้ประชาชน
 พลเมืองข้าขอบขัณฑสีมาของพระองค์ คิดการกบฏกระด้างกระเดื่อง หรือราช
 อาณาจักรใกล้เคียงแสดงอาการหมิ่นพระเดชานุภาพแม่สีกเล็กน้อย ก็ไม่มีกษัตริย์
 พระองค์ใดเลยที่จะมีพระทัยอาฆาต มุ่งมาดปราบปรามเสียจนราบคาบ เพื่อ
 ไว้พระนาม ได้ยิ่งไปกว่าพระองค์ นอกจากนั้นพระองค์ยังเป็นเจ้านายที่ใฝ่พระทัย
 ศึกษากิจการต่าง ๆ อยู่เสมอ และด้วยพระปรีชาญาณอันเฉียบแหลมลึกซึ้งนี้
 ถ้าได้ทรงตั้งพระทัยจะศึกษาเล่าเรียนสิ่งใด ก็ยอมจักทรงศึกษาเล่าเรียน ได้จน
 สำเร็จเป็นอย่างดีโดยง่ายตาย และมีพระทัยโอบอ้อมอารีสมฐานะแห่งกัลยาณมิตร
 โดยพร้อมมูล พระจริยาวัตรเหล่านี้แหละ เป็นเครื่องเชิดชูพระเกียรติคุณของ
 พระองค์ กระทำให้พระองค์เป็นที่เคารพนับถือแก่เหล่าประเทศใกล้เคียง เป็นที่
 ยำเกรงแก่เหล่าปัจเจกมิตร และเป็นที่นิยมนรักใคร่ของประชาชนทั่วทุกตัวคน
 พระองค์มิได้หมกมุ่นในปาปจริตชนิดที่กองกมลสันดานของเจ้านายฝ่ายบูรพทิศอยู่

ไม่เห็นพระองค์ ส่วนบรรดาเสนาอำมาตย์ราชมนตรีของพระองค์เล่า ถ้าทรงเห็นว่าผู้ใดหลงละเลิงอยู่แต่ในความรื่นรมย์จนเกินควร พระองค์เป็นต้องลงราชทัณฑ์อย่างหนัก ฉะนั้นความลุ่มหลงมัวเมาในสตรีเพศอื่นเป็นนิสัยซึ่งเจ้านายฝ่ายบุรพทิศไม่สามารถจะเอาชำนะและถอนตัวได้ จึงมิได้มีประจำอยู่ในพระกมลสันดานแม้แต่น้อยเลย

อนึ่ง ด้วยพระปรีชาสามารถของพระองค์ฯ ได้ทรงศึกษาและประสบการณ์ความเชื่อที่ผิดพลาดบางประการในพระศาสนาแห่งบรรพบุรุษของพระองค์ พระองค์ไม่ทรงเชื่อตามที่ผู้เชื่อกันโดยมากกว่า พระพุทธเจ้าเสด็จสู่พระปรินิพพานหรือตามบรรดาเกจิอาจารย์กล่าวกันว่า พระพุทธเจ้าทรงเบื่อหน่ายต่อการเสวยศวรรยาธิปัตย์ มีพระพุทธประสงค์จะทรงหลีกพ้นเพื่อล้มความเป็นไปในโลกีย์วิสัยเสียให้หมดสิ้น ที่สุดจนเรื่องราวซึ่งปราศจากเหตุผลตั้งร้อยพันประการตามพระธรรมเทศนาที่พระสงฆ์แสดง พระองค์ก็มีแต่ทรงเชื่อถือ นอกจากอย่างเดี๋ยวนั้นว่า พระพุทธเจ้านั้นจริง และด้วยพระปัญญาบารมีของพระพุทธองค์ ยังทรงปกปักรักษาโลกนี้อยู่ ตลอดจนกิจการทุกอย่าง ก็ยอมจกดำเนินผันแปรไปตามพุทธประสงค์ พระองค์ทรงเจริญพุทธมนต์เพื่อสรรเสริญคุณพระพุทธองค์ ด้วยเบญจางคปริศนารู้นละสองเวลา ๆ ละสองชั่วโมงเป็นอย่างน้อย คือในตอนเช้าเมื่อตื่นบรรทมครั้งหนึ่ง กับในตอนค่ำก่อนเข้าที่พระบรรทมอีกครั้งหนึ่ง ความเลื่อมใสศรัทธาในพระบรมพุทธศาสนาของพระองค์ดังกล่าวนั้น มีองค์พยานให้เห็นความจริงได้ ดังปรากฏในพระราชดำรัสซึ่งพระองค์ทรงรับสั่งแก่มองซิเออร์คอนสตันซ์ (๑) อย่างจับใจ เพื่อให้ นำความไปแจ้งแก่ทูตฝรั่งเศส เมื่อคราวที่พระองค์ทรงถูกทูตรบเร้าให้นับถือศาสนาคริสต์ มีเนื้อความตามบันทึกของบาทหลวงตาชาติ ในจดหมายเหตุนั้นทางไปเจริญทางพระราชไมตรี ณ กรุง-

(๑) เจ้าพระยาวิชัยนรินทร์

ศรีอยุธยา พิมพ์ที่กรุงปารีส เล่ม ๕ หน้า ๓๐๘ และเนื่องด้วยพระราชดำริ
ของพระองค์ ประกอบด้วยเหตุผลที่มีน้ำหนักแน่นเหนียวที่ลึก ข้าพเจ้าจึงเห็น
ไม่เป็นการเกินสมควรที่จะนำมาลงไว้ในที่นี้ด้วย ดังข้อความต่อไปนี้

“ความที่จะตอบทูตฝรั่งเศสนั้น ท่านจงรับคำของเราไปบอกเขาเถิดว่า
เราขอบพระทัยพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเจ้านายของเขายิ่งนัก ที่ได้ทรงแสดงพระราช
อัธยาศัยไมตรีมายังเราในพระราชสาส์น และเมื่อข่าวที่พระองค์ท่านโปรดประทาน
พระเกียรติอันยิ่งใหญ่แก่เรา ได้กระจายไปในนานาประเทศทั่วเบื่องบูรพทิศ จน
เราไม่สามารถจะหาคำใดมาขอบพระทัยให้เพียงพอแก่ความรู้สึกได้ แต่กระนั้น
เรื่องนั่นเอง กลับทำให้เรากระวนกระวายใจเป็นล้นพ้น ที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสพระ
สหายของเราได้ทรงเสนอสิ่งที่ยากยิ่งแก่เรา โดยเรามีได้เคยเกี่ยวข้องรู้เห็นในสิ่ง
นั้นมาแต่เล็กน้อย เราจึงขอยกให้อยู่ในพระบัญชาบารมีของพระองค์ ผู้เป็น
พระคริสตมหาราช โดยเฉพาะ ได้ทรงพิจารณาด้วยพระปรีชาญาณอันสุขุมคัมภีร-
ภาพของพระองค์เองเถิดว่า การที่เราจะเปลี่ยนลัทธิศาสนา อันบุคคลทั่วทั้ง
ประเทศของเรา ต่างนิยมนับถือและปฏิบัติกันมาเป็นเวลา ๒๒๒๘ ปี โดยมีได้
ว่างเว้นนั้น จะเป็นการยากเย็นและเป็นเหตุสำคัญอันยิ่งยวดสักเพียงไหน

อนึ่ง เรารู้สึกพิศวงงงงวยอยู่ว่า ในนพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสพระสหายของ
เรา จึงมาไฟพระทัยหนักหนาในเรื่องที่เกี่ยวกับพระผู้เป็นเจ้าของ ซึ่งแม้แต่ตัวพระผู้
เป็นเจ้าของก็ดูเหมือนไม่ใคร่สนพระทัยในเรื่องนี้นัก ไครจะนิยมนับถือลัทธิศาสนา
ของพระองค์หรือไม่ ก็สุดแต่ความเห็นที่เห็นชอบตามความรู้สึกนึกคิดที่เกิดขึ้นแก่
จิตใจของเขา ไม่ใช่พระผู้เป็นเจ้าของหรือ ที่ทรงสร้างสวรรค์พิภพ พร้อมทั้ง
สรรพสิ่งสรรพสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ กับให้คนมีกาย มีใจ แต่ต่างกันทาง
ความกตและนิสัยสันดาน ไครจะนับถือศาสนาอะไร หรือกราบไหว้บูชาสิ่งใด

ยอมแล้วแต่ใจสมัคร สรุปลงแล้วผลที่สุดคนทุกชาติทุกภาษาต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย ตามกฎแห่งธรรมชาติอันเดียวกันสิ้นทั้งมวล

ความเป็นอยู่ของมนุษย์ปวงชน ในการถือศาสนา เป็นหมู่เป็นคณะรวม เป็นอย่างเดียวกันก็ดี หรือแตกต่างกันก็ดี เป็นสิ่งที่พระผู้เป็นเจ้าของสากล ให้เป็นไปตามพระทัยของพระองค์เองทั้งสิ้น ดังนั้นเราจะไม่ควรเชื่อหรือว่า พระผู้เป็นเจ้าของอันแท้จริงทรงมีพระประสงค์ให้เราขอพระเกียรติพระองค์ท่านด้วย พิธีและการเคารพบูชาต่าง ๆ กัน และกระทำโดยนานาชาติให้มากที่สุดเท่าที่จะพึง มี ด้วยลัทธิและการสรรเสริญเยินยอของแต่ละชาติที่ไม่เหมือนกัน ความสวยงาม และความหลายหลากที่เราพึงชมอย่างทุกคืนอยู่ในธรรมชาติ จะเลวไปกว่า ของทิพย์และไม่เป็นที่สบพระทัยแก่พระผู้เป็นเจ้าของกระนั้นหรือ”

พระองค์รับสั่งต่อไปว่า “เรารู้เป็นแน่แท้ว่า พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเป็นเจ้าโลก แต่พระองค์เดียว ไม่มีผู้ใดจะมายิ่งใหญ่กว่าได้อีก และเรามีเหตุผลให้เชื่อว่า สิ่งทั้งหลายจักเกิดขึ้น นอกจากพระบัญชาของพระองค์นั้นมิได้ เราจึงขอมอบกายถวาย ชีวิตพร้อมทั้งราชอาณาจักรของเรา ให้อยู่ในอ้อมพระบาทและพระมหากษัตริย์คุณอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ ขอพระองค์ได้โปรดดลบันดาลให้ข้าพระองค์ตลอดทั้ง ราชอาณาจักรของข้าพระองค์ จงเป็นไปตามพระราชหฤทัยของพระผู้เป็นเจ้าของพระองค์นั้นด้วยเถิด”

กษัตริย์ผู้มีประวัติ อุบนิสัย และความคิดเห็นดังที่กล่าวมานั้น ข้าพเจ้า ไม่ทราบพระนามที่ถูกต้องแน่นอน เคยพบแต่ในพระราชสาส์นถึงพระสังฆราชา ธิราชและพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๑ (ค.ศ. ๑๖๘๘) ซึ่งมีสำเนาปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุระยะทางฉบับที่ ๒ ของบาทหลวงกาซาร์ ก็คือพระราชสาส์นถึงพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ทรงใช้พระนามว่า “สมเด็จพระเจ้ากรุงเทพมหา

นกรุกขัย” ส่วนพระราชสาส์นถึงพระสังฆราชธาธา ทรงใช้พระนามว่า “สมเด็จพระเจ้าเสือเจ้าไทยรุกขัย”

พระองค์ไม่เคยลงพระนามในพระราชสาส์นของพระองค์เลย แต่ได้ทรงใช้แผ่นโลหะชนิดหนึ่ง สำหรับจารึกพระราชสาส์นของพระองค์ และการใช้แผ่นโลหะจารึกพระราชสาส์นเช่นนี้ พระองค์ไม่ทรงอนุญาตให้ผู้ใดในราชอาณาจักรของพระองค์ทำเป็นอนันชาต ฉะนั้นเมื่อผู้ใดได้พบเห็น จึงทราบได้ทันทีว่าเป็นพระราชสาส์นอันบริสุทธิ์แท้จริงจากองค์พระมหากษัตริย์ คือถ้าเป็นพระราชสาส์นถึงพระมหากษัตริย์ พระองค์โปรดให้จารึกบนแผ่นทองคำ แต่ถาถึงผู้น้อยหรือบุคคลชั้นสามัญ โปรดให้เขียนบนแผ่นกระดาษ แล้วประทับพระราชลัญจกร มีขนาดใหญ่ น้อยต่าง ๆ กัน ตามฐานานุกรมของผู้ที่พระองค์ทรงมีไปถึง

ส่วนเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมองซิเออร์ คอนสตันซ์ นอกจากที่ได้อธิบายในจดหมายเทศน์แล้ว ยังมีเรื่องราวที่ได้จากผู้เขียนอื่น ๆ อีกบ้าง ซึ่งข้าพเจ้าเห็นควรจะนำมากล่าวไว้ในที่นี้ด้วย คือในสมัยที่คอนสตันซ์ยังอยู่ในประเทศอังกฤษ ก่อนไปมีภุมิลาเนาอยู่ในประเทศสยามนั้น คอนสตันซ์นับถือลัทธิศาสนาโปรเตสแตนต์อย่างเคร่งครัด แต่เมื่อตกมาอยู่กับพวกบาทหลวง จึงถูกพวกบาทหลวงชักจูงให้เปลี่ยนเข้าถือลัทธิศาสนาโรมันคาทอลิก ทั้งแต่นั้นคอนสตันซ์ก็แสดงตัวเป็นชาวฝรั่งเศสตลอดมา จนต้องได้รับทุกข์ถึงตายในวาระสุดท้าย คอนสตันซ์เคยเป็นลูกจ้างทำการค้าขายอยู่ในประเทศสยามกับครอบครัวของมิสเตอร์ ไวต์ พ่อค้าใหญ่ฝ่ายอินเดียตะวันออก แต่บัดนี้ มิสเตอร์ ไวต์ได้กลับจากประเทศสยามไปตั้งบริษัททำการค้าขายอยู่ในประเทศอังกฤษแล้ว ส่วนคอนสตันซ์เมื่อดำเนินอาชีพทางรับจ้างจนมีทุนรอนขึ้น จึงคิดตั้งเนื้อตั้งตัวต่อไป ก็ในชั้นแรกได้ซื้อเรือกำปั่นลำหนึ่งบรรทุกสินค้าไปเที่ยวขายทางทะเล แต่ยังไม่ทันไร อากาศแปรปรวนแปร จึงต้องนำเรือกลับ คราวที่สองถูกพายุกล้าที่ปากน้ำเจ้าพระยา ทำให้สินค้าเสียหายไป

เป็นจำนวนมาก คราวที่สามถึงแก่วื่อแตกที่ฝั่งเมืองมาลาบา ซึ่งนับเป็นคราว
 เกราะที่ร้ายแสนสาหัส ทรัพย์สมบัติและสินค้าที่มีอยู่ในเรือพินาศไปอย่างไม่
 เหลือเหลือ ทิ้งเหลือติดตัวอยู่บ้างก็แค่เงินไม่เกิน ๒,๐๐๐ เกราน์ เหตุอันน่าสลด
 ใจนี้ กระทำให้คอนสตันซ์ได้รับทุกขกรรมอย่างน่าท้อเรศ ที่ต้องเสือกกายนอน
 อยู่บนฝั่งทะเลตนเอง จะเป็นเวลาระหว่างหลับหรือตื่นบอกไม่ถูก คอนสตันซ์รู้สึก
 พิศวงเป็นอย่างยิ่ง กล้วยไม้แลเห็นภาพมนุษย์คนหนึ่งท่าทางสง่าผ่าเผย สมเป็นผู้
 ทรงเลขาณภาพมายืนมองและยิ้มแย้ม แล้วกล่าวด้วยนาเสียงอันอ่อนหวานว่า
 “กลับเถิด, เจ้าจงกลับไปตามทางเดิมที่เจ้ามานั้นเถิด” ถ้อยคำตามที่คอนสตันซ์
 ได้ยินนี้ ทำให้คอนสตันซ์นอนไม่หลับตลอดคืน เพราะเมื่อก่อนที่ตนจะออกทำการ
 ค้าขาย ก็เคยพวกพ้องเพื่อนฝูงหลายคนทักท้วง ฉะนั้นคอนสตันซ์จึงเผาคิดที่จะ
 หาทางกลับประเทศสยามแต่อย่างเดียว

พอรุ่งขึ้นเช้า ขณะที่คอนสตันซ์เดินไปมาอยู่ริมชายทะเล ครุ่นคำนึงถึงสิ่ง
 ที่ตนได้ประสบมาเมื่อตอนกลางคืน แต่ยังไม่ทราบว่าจะคิดอ่านประการใด ก็พอ
 ด้แลเห็นสุภาพบุรุษนายหนึ่ง สวมเสื้อผ้าที่เบยกน้ำชุ่มไปทั้งตัว เดินหน้าเคี้ยวเข้า
 มาหา บุรุษผู้นั้นมิใช่ใครอื่น คือท่านราชทูตในพระเจ้ากรุงสยาม ซึ่งเมื่อกลับจาก
 ประเทศเปอร์เซียได้ถูกพายุซัดเรือแตกติดอยู่ ณ ที่เดียวกัน ส่วนทรัพย์สิ่งของ
 เป็นอันครายสูญหายหมด คงเหลือแต่ชีวิตรอดมาได้เท่านั้น คนทั้งสองนี้พูด
 ภาษาไทยเข้าใจกันดี จึงเลยคุ้นเคยกันในฐานที่เป็นผู้พลัดถิ่นด้วยกันแต่นั้นมา
 และขณะที่ท่านราชทูตได้ปรารถนาถึงความยากแค้นที่ไม่มีสมบัติอะไรเหลือเลยนั้น
 ทำให้มองซิเออร์คอนสตันซ์รู้สึกสงเวช ในชะตากรรมของท่านราชทูตผู้นั้นเป็น
 อันมาก จึงรับรองว่าตนจะเป็นผู้นำราชทูตกลับประเทศสยามเอง แล้วก็เอาเงิน
 ๒,๐๐๐ เกรานท์เหลือติดตัวอยู่นั้น มาจ่ายซื้อเรือขนาดเล็ก ๆ เข้าลำหนึ่ง กับ

เสื้อผ้าเสียบียงอาหารเพื่อใช้ในระหว่างเดินทางตามสมควร การที่คอนสตันซ์ปฏิบัติต่อราชทูตสยามเป็นอย่างดีเห็นปานดั่งนี้ จึงกระทำให้ท่านราชทูตรู้สึกบุญคุณมาตงค์แด่นั้น ครั้นเมื่อคนทั้งสองถึงประเทศสยามแล้ว ราชทูตจึงเข้าไปรายงานตัว และแจ้งข้อราชการตลอดจนเหตุการณ์ที่ตนถูกพายุเรือแตกต่อท่านอัครมหาเสนาบดี (๑) และได้เล่าถึงเรื่องราวที่มองซิเออร์คอนสตันซ์ได้อุปการะช่วยเหลือราชทูตตลอดมา เมื่อท่านอัครมหาเสนาบดีได้ทราบว่า คอนสตันซ์เป็นผู้มีน้ำใจโอบอ้อมอารีถึงเพียงนั้น ก็อยากจะรู้จักและได้เห็นตัว ครั้นเมื่อได้พบตามประสงค์แล้ว ก็ยิ่งรู้สึกชอบพอมากขึ้น และรับเอาตัวไว้ใช้ในราชการด้วยต่อมาไม่ช้านาน คอนสตันซ์ก็ได้เป็นคนสนิทไว้วางใจของท่านอัครมหาเสนาบดีผู้หนึ่ง ท่านอัครมหาเสนาบดีผู้เฉลียวฉลาดปราชาสามารถในราชการหนักหนา ก่อปรทังเป็นผู้รักสงบ นิยมในความเพลิดเพลีน ท่านเมื่ความยินดีเป็นอันมากที่ได้กั้นซึ่งมีความสามารถซื่อสัตย์และเอาการเอางานอย่างคอนสตันซ์ผู้ เพราะคราวใดที่ท่านมอบหมายกิจการงานในหน้าที่ของท่านให้ช่วยทำ ก็ทำได้สำเร็จเรียบร้อยทุกคราว ครั้นต่อมาไม่นาน พระคลังผู้เป็นอัครมหาเสนาบดีก็ถึงอนิจกรรม พระเจ้ากรุงสยามจึงมีพระราชประสงค์จะมอบหมายราชการตำแหน่งนี้ให้แก่คอนสตันซ์ทำต่อไป แต่คอนสตันซ์ไม่ยอมรับ โดยกราบทูลว่า ถ้าตนรับจะทำให้บรรดาข้าราชการผู้ใหญ่มีความริษยา ขอย่าได้ทรงพระกรุณาเลื่อนตำแหน่งให้สูงกว่าที่เป็นอยู่เลย เพราะตำแหน่งเดิมนั้น พอแก่ความปรารถนา และมีความสุขสำราญตามสมควรแก่อัธยาทุกประการแล้ว

ด้วยเหตุที่คอนสตันซ์เป็นผู้มีความสงบเสงี่ยมเจียมตัว มีความเชี่ยวชาญอุตสาหะ ปฏิบัติงานในหน้าที่และจัดการภาษีอากรอันเป็นรายได้ของแผ่นดินโดยเที่ยงธรรม ไม่มักมากในลาภยศ ทะเยอทะยานในตำแหน่งหน้าที่อันสูงศักดิ์ และไม่

(๑) เจ้าพระยาพระคลัง

โลภรับของกำนัลของผู้ใด พระเจ้ากรุงสยามจึงทรงไว้ว่างพระราชหฤทัยใน
 คอนสตันซ์มากยิ่งขึ้น นอกจากนั้นกริยามารยาทของคอนสตันซ์ก็สุภาพอ่อนโยน
 และพยายามเอาอกเอาใจชาวอังกฤษอยู่เสมอ สิ่งไรที่พอมีสัทธิตะทำได้โดยหน้าที่
 ก็กระทำให้อย่างฐานมิตร คิดจะให้ประเทศสยามกับประเทศอังกฤษได้เป็นไมตรี
 ทำการค้าขายติดต่อกันให้มากยิ่งขึ้น แต่หากยังมีข้ออุปสรรคอยู่บางอย่างจึงยังทำไป
 ไม่สำเร็จ

ในราว ๒ ปีมานี้ คอนสตันซ์ได้ส่งราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าเยมส์
 ที่ ๒ มากมาย ล้วนแล้วแต่ที่เป็นของหายากและมีค่าในภาคบูรพทิศทั้งสิ้น ของ
 เหล่านี้ถ้าประมาณเป็นราคาเงินก็อยู่ในราว ๖,๐๐๐ ปอนด์

กล่าวถึงเครื่องราชบรรณาการแล้ว จะหารายใดเยี่ยมไปกว่ารายได้พระเจ้า
 กรุงสยามทรงแต่งไปถวายพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๘ เป็นไม่มี โดย
 ถ้าจะคิดมูลค่า ก็คงตกเป็นเงินราว ๖๐,๐๐๐ ปอนด์ ส่วนพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส
 ก็ได้ทรงแต่งเครื่องราชบรรณาการ ซึ่งประดิดประนังในประเทศฝรั่งเศสไปถวายพระ
 เจ้ากรุงสยาม เพื่อเป็นปฏิการหลายสิ่งหลายอย่าง มีผ้าห่มห่อไปอย่างงดงาม คือ
 กระฉากเงา นาฬิกาพก นาฬิกาตั้ง และสิ่งของซึ่งมีค่าอีกเป็นอันมาก คิดเป็นราคา
 เงินเกินกว่า ๓๐๐,๐๐๐ เคราน์ สิ่งของเหล่านี้ไม่มีสิ่งใดที่คิดเลิศเหมาะสำหรับ
 พระเจ้ากรุงสยาม เท่าผ้าปูหลังช้างซึ่งทำด้วยกำมะหยี่บักดินเงินคันทอง และ
 ประดับด้วยไข่มุก ส่วนตามหัวสายสัปคับและห่วงต่าง ๆ นั้น เป็นทองคำล้วน
 สิ่งของซึ่งงดงามและมีมูลค่าสูงสูดนี้ พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสพระราชทานไปเป็น
 เครื่องประดับช้างเผือกมิ่งมงคลของประเทศสยาม

จดหมายเหตุ เรื่องการจลาจลครั้งใหญ่ในกรุงศรีอยุธยา

และ

การขับไล่ชาวฝรั่งเศสออกจากกรุง

ตามเรื่องราวในจดหมายเหตุต่างๆ มีจดหมายเหตุทางพระราชไมตรีระหว่างสยามกับฝรั่งเศส จดหมายเหตุการแต่งตั้งทูตไปเจรจาความเมือง และจดหมายเหตุระยะทางไปประเทศสยาม บรรดาที่แพร่หลายนั้นเมื่อ ๕ ปีล่วงมานี้ พอปรากฏชัดแก่ตาโลกแล้วว่า บรรดานักพรตฝรั่งเศสที่เข้าไปพำนักอยู่ในกรุงศรีอยุธยานั้น มีกุศโลบายแยบคายอย่างไรบ้าง กุศโลบายตั้งว่านี้ ผู้ดำริริเริ่มดำเนินการไปได้ ก็ด้วยอาศัยสติปัญญาของชนชาติกรีกผู้ถือศาสนาคริสต์ ชื่อคอนสตันซัน ฟอลคอน ซึ่งชาวฝรั่งเศสพากันยกย่องว่า เป็นผู้มียศศักดิ์สูงส่ง จนถึงมีคำนำนามว่า "ฮิส เอ็กซีเล็นซีไมลอร์ดคอนสตันซัน" (๑) มิใช่ใครอื่น คอนสตันซัน ฟอลคอนผู้นี้เกิดที่หมู่เกาะกรีกเกาะหนึ่งชื่อเกาะเซฟาโลนี อันเป็นนิวาสสถานของชนชาวเวนิส บิดาเป็นชาวเวนิส ผู้มีตระกูลอันสูงศักดิ์ และทางฝ่ายมารดาที่เป็นเยาวยุโรปแห่งตระกูลอันเก่าแก่ของประเทศนั้นเช่นเดียวกัน ในราว พ.ศ. ๒๒๐๓ (ค.ศ. ๑๖๖๐) เมื่อฟอลคอนมีอายุได้ ๑๐ ปี ก็บังเกิดความรู้สึกสำนึกตนว่า อีกไม่ช้าครอบครัวและตระกูลของตนคงจะต้องถึงแก่ความพินาศทรุดโทรมลง เนื่องแต่ผู้เป็นชนกปล่อยปละละเลย มิได้ฝึกฝนทะนุบำรุงผดุงฐานะแห่งตระกูลไว้เป็นลำดับสืบ ฟอลคอนจึงปลงใจจะเที่ยวพเนจรไปในที่ต่างๆ เพื่อแสวงหาโชคลาภของตนโดยลำพัง ด้วยมาแลเห็นว่า ถึงตนจะขึ้นทนนอนอยู่ในบ้านเกิดเมืองเดิม ก็คงไม่สามารถดำเนินชีวิตให้สมแก่ฐานะที่เป็นเทือกเถาเหล่ากอผู้มียศตระกูลอันสูงศักดิ์เช่นนั้นได้ ในชั้นต้นฟอลคอนท่องเที่ยวอยู่ในประเทศอังกฤษ และสำนักอยู่ในกรุงนั้นนานหลายปี ภายหลังออกจากประเทศอังกฤษ ไปยังอินเดียภาคบูรพาทิศ แล้วจึงได้มีชาวอังกฤษพ้อคำคณะ

(๑) His Excellency My Lord Constance.

หนึ่ง จ้างให้เป็นผู้แทนบริษัทไปทำการค้าขายอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ฟอลคอน
ทำงานอยู่ในบริษัทนี้ไม่กี่ปี ก็ประสบโชคกลางที่ได้รู้จักมักคุ้นกับท่านอัครมหา
เสนาบดีแห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีผู้เรียกกันว่า “พระคลัง” และเพราะเหตุที่
ท่านผู้นี้สังเกตเห็นว่า ฟอลคอนเป็นผู้มีความอดสาหะวิริยะอย่างเพียบพร้อม
สามารถประกอบกิจการงานใดๆ ได้สำเร็จตั้งประสงค์ จึงเรียกตัวให้เข้าไปรับ
ราชการอยู่ในบังคับบัญชาของท่าน โดยพฤติการณ์นี้ ต่อมาฟอลคอนก็เลยเป็นคน
สำคัญ ซึ่งพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาจำเป็นต้องอาศัยสติปัญญาให้ช่วยเหลือราชการ
สำคัญๆ หลายอย่าง ใช้ว่าพระองค์จะได้ทรงชุบเลี้ยงเพียงฐานที่ทรงพระกรุณา
เยี่ยงสามัญชนก็หามิได้ อาศัยเหตุที่ฟอลคอน ได้รับการอบรมศึกษามาตามแบบ
อย่างของชาวยุโรป ประกอบทั้งเป็นผู้มีความรอบรู้ชำนาญด้านานาต่อกิจการอันเป็น
อดีตแรกเป็นอย่างดี เพราะได้เคยทำการค้าขายมามากต่อมาก ทั้งในยุโรปและ
ภาคพื้นบูรพาทิศ ครั้นจึงเป็นปัจจัยเครื่องส่งเสริมให้ฟอลคอนเฟื่องฟู เป็นคน
สำคัญในราชการแผ่นดินขึ้นโดยรวดเร็ว ทั้งพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาก็ทรงยกย่อง
ไปรดปราน จนในตอนหลังต่อมา เมื่อพระคลังถึงอนิจกรรมแล้ว พระเจ้า
กรุงศรีอยุธยา จึงโปรดให้เลื่อนตำแหน่งฟอลคอนขึ้นเป็นอัครมหาเสนาบดี ว่าการ
ต่างประเทศแทนพระคลังสืบไป^(๑)

(๑) คอนสตันซติน ฟอลคอน ผู้นี้ คือเจ้าพระยาวิชเชนทร์ กางที่สมเด็จพระนารายณ์ ๖ ทรงชุบเลี้ยง
พระราชทานยศศักดิ์ให้จนถึงขั้นเจ้าพระยานาหมื่นเช่นนี้ สมเด็จพระนารายณ์ ๖ รับผิดชอบ
เป็นพระปรีชาสามารถในการดำเนินรัฐประศาสน์ของสมเด็จพระนารายณ์ ๖ โดยแท้ ด้วย
ขณะนั้นพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงยกย่องคอนสตันซติน ฟอลคอนต่อพระองค์ว่า เป็นเชื้อพระวงศ์
ได้รับพระราชทานตราชั้นสูง และมีอิสริยยศถึงขั้นคาวนิต สมเด็จพระนารายณ์ ๖ จึงทรง
ยกย่องให้ทัดเทียมกัน และสูงกว่ายศคาวนิตในที่สุด เพื่อสนองพระราชไมตรีต่อพระเจ้าหลุยส์ ๖
และเพื่อเอาใจคอนสตันซติน ฟอลคอนให้มีความจงรักภักดีต่อพระองค์ด้วย

ส่วนพระเจ้าหลุยส์ ๖ ก็เช่นเดียวกัน ที่ได้ทรงยกย่องพระราชทานเกียรติยศแก่
คอนสตันซติน ฟอลคอนถึงปานนั้น ก็เพราะทรงมีพระประสงค์จะให้ช่วยเหลือกิจการของ
พระองค์ต่อสมเด็จพระนารายณ์ ๖ และช่วยเหลือสนับสนุนให้ชาวฝรั่งเศสได้มีโอกาสเข้าใกล้ชิด
สนิทสนมกับพระองค์ท่านเยี่ยงชาวต่างประเทศทั้งหลาย เพราะขณะนั้น ทั้งอังกฤษและฮอลันดา
มามีทางพระราชไมตรีใกล้ชิดสนิทสนมอยู่ก่อนหน้า

ส่วนนักพรตคณะนักร่วมคิดดำเนินแผนอุบายอยู่ภายในพระราชสำนัก โดยอ้างเหตุขึ้นมาเป็นโล่บังหน้าว่า ตนจะช่วยเหลือฝ่ายไทย เพื่อคิกอ่านให้อ่าวสยามไต่หลุดพ้นจากอำนาจการยึดครองของชาวฮอลันดาเสียสักที เพราะชาวฮอลันดามีเกาะมะละกาเป็นปราการมั่นคง ก็ตั้งวางแผนไปมาทางอ่าวสยามอยู่ ฉะนั้น ถ้ามีเรือกำปั่นจากอินเดียนำไปมากำชาย หรือจะเดินทางผ่านเข้าไปในอ่าวนั้น พวกฮอลันดาก็คอยแต่จะทำการขัดขวางเรียลเก็บภาษีเอาโดยผลการเสมอ แต่ใคร ๆ ย่อมจักรู้เท่าทันว่า ความมุ่งหมายอันจริงใจของบุคคลจำพวกนี้ มิได้เป็นเช่นนั้นเลย ในชั้นต้นใครจะรวบรวมเอาประเทศสยามไว้เป็นราชอาณาจักรของฝรั่งเศสก่อน แล้วภายหลังก็คงจะปฏิวัติลัทธิศาสนา อันเป็นรากเง้าเค้ายึดกุมของประเทศสยามได้อย่างสะดวกกายฉะนี้ ด้วยความหวังที่จะให้การลุล่วงสมความมุ่งหมาย ชนชาติกรีกซึ่งได้ออกนามมาแล้วนี้ จึงเข้าไปเพื่อกุศลแนะนำพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ไว้พระราชโอรสรัชทายาท มีแต่พระอนุชา ๒ พระองค์ ให้ทรงรับเอาบุรุษหนุ่มบุตรผู้มั่งคั่งคนหนึ่ง มาชุบเลี้ยงเป็นพระราชบุตรบุญธรรม เพื่อรับรัชทายาทสืบสันตติวงศ์ต่อไป บุรุษนั้นมิใช่ใครอื่น ก็ผู้ที่ได้รับการศึกษาอบรมในทางคริสตศาสนาจากพวกนักพรตฝรั่งเศสที่ได้ทำการสั่งสอนไว้ และในกาลต่อมาบุรุษผู้นี้ก็เป็นปัจจัยก่อให้เกิดการจลาจลอย่างขนานใหญ่ขึ้น

สมัยนั้นชาวฝรั่งเศสออกจะเรืองอำนาจอย่างเต็มที่ และได้ยึดครองเมืองสำคัญ ๆ ซึ่งเป็นค่านช่องทางเข้าสู่พระราชอาณาจักรสยามไว้ในกำมือแล้วถึง ๒ แห่ง คือ เมืองบางกอกซึ่งมีบ้อมปราการใหญ่และมั่นคงประจำอยู่ทางปากน้ำเจ้าพระยาแห่งหนึ่ง กับเมืองมะริด ซึ่งเป็นเมืองพรมแดนอีกแห่งหนึ่ง แม้กระนั้นฝรั่งเศสก็ยังแสดงประหนึ่งว่า พระเจ้ากรุงศรีอยุธยามีได้มีปฏิการต่อชนชาวฝรั่งเศสให้สมเกียรติยศและความปรารถนา พระองค์จึงเลยต้องจำยอมมอบ

อำนาจให้บุคคลจำพวกนี้ เข้าควบคุมบังคับบัญชากองทหารรักษาพระองค์ด้วยอีก
หน้าทีหนึ่ง

เหตุฉะนี้ จึงมีผู้พากันกระวนกระวายเป็นเคียดเป็นแค้นนักกว่า เหตุไฉน
บรรดาอำมาตย์ราชเสนาและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกรุงข้างนี้ตาย ปล่อยให้
พฤติการณ์ทุจริตอันอาจเป็นภัยพิบัติดำเนินอยู่ได้ถึงเพียงนั้น ท่านเหล่านี้ไม่เค
เห็นบ้างเทียวหรือว่า การที่ฝรั่งเศสเตรียมเรือรบสะพรังพร้อมด้วยไฟรพลและ
อาวุธยุทธภัณฑ์ ประหนึ่งจะกระทำศึกสงคราม ย่อมจักมีเลศนัยอันใดสักอย่าง คงมิ
ใช่เพียงแต่จะคอยระวังรักษาผลประโยชน์การค้าขายของพ่อค้าวานิชชาวฝรั่งเศส
อย่างเดียวเท่านั้นเป็นแน่ เพราะถึงแม้ฝรั่งเศสจะมีผลประโยชน์อยู่ในเมืองไทย
มากมายเพียงไร ก็ไม่น่าจะถึงต้องลงทุนเสียค่าใช้จ่ายบำรุงกองทัพเรือทั้งกองทัพ
เป็นการเอิกเกริกใหญ่โตถึงเพียงนั้น อีกประการหนึ่ง จะลงเอาว่าพวกข้าราชการ
เหล่านี้เป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา ไม่คุ้นเคยต่อรัฐประศาสนโยบายของต่างประเทศ
โดยต่างพากันหลงมกมายว่า การที่ฝรั่งเศสแต่งเครื่องราชบรรณาการเป็นกายกอง
แล้วลวณด้วยสิ่งของอันมีค่า ส่งไปถวายพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาอยู่นั้น ก็
เพื่อจะรักษาทางพระราชไมตรีระหว่างพระเจ้ากรุงศรีอยุธยากับกรุงฝรั่งเศสให้มั่น
คงถาวรสืบไปโดยบริสุทธิ์ใจแต่อย่างเดียวกันก็ไม่น่าจะ ด้วยปรากฏว่าบุคคลเหล่านี้
ทั่วทุกตัวคนต่างพากันชิงชิงถ้อยคำของพวกนักพรตอยู่มาก ที่นักพรตเหล่านี้
กล่าวในเชิงประเล้าประโลมใจประชาชนว่า การที่พวกเขาต้องเทียวมาจาก
หนทางอันห่างไกล และต้องทนเหน้อยยากลำบากนั้นฝ่าฝืนอันตรายมา ก็ด้วยความ
จำนงจงหมายเพียงอย่างเดียว ที่จะช่วยเหลืออบรมให้ประชาชนชาวไทยถึงซึ่ง
ความเจริญ มีความรอบรู้ในศิลปวิทยาตามที่รู้จักกันอยู่แพร่หลายแล้วในทวีปยุโรป
เช่น วิทยาศาสตร์ ศัลยศาสตร์ ดาราศาสตร์ และคณิตศาสตร์ เป็นต้น และนอก
จากนักพรตยังสามารถชี้ช่องทางชักนำให้สาธุชนชนชั้นสุวรรณ์ได้ด้วย

คำกล่าวเหล่านี้ บรรดาขุนนางข้าราชการในกรุงศรีอยุธยาเห็นว่าเหลวไหล เข้าใจว่าพวกนักพรตแสวงเอาค่าแท้งมาแอบอ้างเพื่อแก่งให้รัฐบาลสยามล่มจมอย่างได้เคยกระทำมาแล้วแก่ประเทศญี่ปุ่น จนประเทศญี่ปุ่นต้องตกเป็นเมืองขึ้นของสเปน ซึ่งในสมัยนั้นก็เป็นประเทศที่มั่นคงแข็งแรง มีราชอาณาจักรกว้างใหญ่ไพศาลแห่งหนึ่งในโลก กรณีกิจการทำนองเช่นว่านี้ พวกนักพรตตั้งใจทำมากกว่าที่จะบำเพ็ญตนตามพระบัญญัติแห่งพระเยซูคริสต์เจ้า แต่กระนั้นลัทธิศาสนาคริสต์ก็ยังเจริญแพร่หลายอยู่มากในประเทศญี่ปุ่น จนถึงกับมีเจ้านายบางพระองค์และบุคคลชั้นสูง ๆ บางท่าน รวมทั้งประชาชนพลเมืองตงแสน ต่างพากันนิยมนับถือ และยอมตัวเป็นสานุศิษย์ของนักพรตผู้สอนศาสนาเหล่านี้เป็นจำนวนมาก

ขณะนั้นบรรดาขุนนางข้าราชการฝ่ายกรุงศรีอยุธยา ก็เฝ้าแต่ครุ่นคิดที่จะกำจัดนักพรตเหล่านี้อยู่เงียบ ๆ ยังไม่กล้าจะทำอะไรให้โจ่งแจ้งลงไปได้ ต่อเมื่อไรพระเจ้าแผ่นดินเสด็จสวรรคตแล้ว เมื่อนั้นแหละจึงจะลงมือกวาดล้างอำนาจของชาวต่างประเทศเหล่านี้เสียให้หมดไป

ครั้นถึงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๒๓๑ (ค.ศ. ๑๖๘๘) พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเริ่มประชวรอยู่ในพระราชวังเมืองละโว้ ชาวประชวรยังมีทันจะได้ทราบแพร่หลายทั่วถึงกัน อัครมหาเสนาบดีผู้หนึ่งนามว่า "เพทราชา" ก็ก่อการจลาจลขึ้นทำนอัครมหาเสนาบดีผู้หนึ่ง นอกจากมีเกียรติยศเป็นขุนนางผู้ใหญ่คนหนึ่งแล้ว ยังมีตำแหน่งเป็นผู้รักษาพระราชวังทั่วทุกแห่ง ทั้งในกรุงศรีอยุธยาและละโว้ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น "ออกพระ" ซึ่งนับว่าเป็นเกียรติยศชั้นสูงของเมืองไทย มูลเหตุแห่งการจลาจลตลอดจนวิธีดำเนินการและผลแห่งการจลาจลครั้งนี้ มี

ประวัติการที่ได้มาจากจดหมายรายงานข่าวคราวหลายฉบับ ซึ่งมีผู้เขียนส่ง
เข้ามาจากกรุงศรีอยุธยา เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ (ค.ศ. ๑๖๘๘) มีข้อ
ความดังต่อไปนี้

ในราตรีกาลวันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ (ค.ศ. ๑๖๘๘) ออก
พระเพทราชาไต่จตถกองค์ผู้มีจำนวนพลมากมาย เข้ายึดและรักษาพระราชวังที่
เมืองละโว้ไว้ แล้วก็ทรงตัวเป็นผู้พิทักษ์รักษาพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน เข้าทำการ
จับกุมพระราชบุตรบุญธรรมของพระเจ้าแผ่นดินไปคุมขัง และชี้แจงแก่พระราช
อนุชาทั้ง ๒ พระองค์ให้ทรงทราบ ว่าการที่ตนทำการครั้งนี้เพื่อจะช่วยป้องกัน
พระชนมชีพพระเจ้าแผ่นดินให้พ้นจากเงื้อมมือราชศัตรูผู้เป็นกบฏ คำนึงซึ่งสืบรู้มา
ว่าไต่กอยจะล้างผลาญพระองค์อยู่ แต่แล้วออกพระเพทราชาก็เสด็จไปทูลเจ้านาย
๓ พระองค์นั้นที่ละพระองค์ว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงพระประชวรไม่มีหวังที่จะคง
พระชนมชีพได้แล้ว จึงเป็นหน้าที่ของตนที่จะต้องสถาปนาเจ้านายแต่ละพระองค์
นั้นขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ การที่ออกพระเพทราชาออกอุบายเช่นนั้น ก็เพื่อให้
เจ้านายเหล่านั้น ปลอ่ยให้ตนดำเนินการตามโครงการที่คิดไว้ได้โดยสะดวก
และในที่สุดการก็เป็นผลสำเร็จสมความมุ่งหมายของออกพระเพทราชาทุกประการ
ส่วนมองซิเออร์ คอนสตันซ์ ยังไม่ทราบเห็นเหนือหนไต้วามีเหตุการณ์
เกิดขึ้น และพฤติกรรมทางในพระราชสำนักละเป็นไปอย่างไรก็ไม่ทราบเสีย
เลย มัวแต่จะรีบเข้าไปในพระราชวังด้วยอาการอันเร่งร้อน พร้อมด้วยหมู่มิตร
สหายซึ่งเป็นชาวฝรั่งเศสเป็นอันมาก ในจำนวนชาวฝรั่งเศสพวกนี้ มีที่เบ็นนาย
ทหารผู้มช่อเสียงอยู่ด้วย คือมองซิเออร์ เคอบัวซอง มองซิเออร์ เคอเฟรตะวิล
มองซิเออร์ เคอฟูร์บั้ง มองซิเออร์ วังตรีย์ กับมองซิเออร์ เคอลุยซ์ และก่อน
ที่คอนสตันซ์จะย่างเข้าไปในบริเวณพระราชวังนั้น คอนสตันซ์ได้แจ้งความจำนง
แก่เจ้าหน้าทีซึ่งรักษาการรอบนอกพระราชสำนักแล้วว่า จะไปเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน

แต่เข้าไปยังมีทันจะล่วงลำพระทวาร ก็ถูกจับพร้อมกับนายทหารฝรั่งเศสเหล่านั้น
ทั้งหมด พวกที่ถูกจับเหล่านี้ ต้องถูกส่งตัวไปคุมขังรวมกันไว้ในห้องแห่งหนึ่ง
ภายในพระราชวัง

ครั้นรุ่งขึ้น ออกพระเพทราชาจึงให้เบิกตัวคอนสตันซ์เข้าไปพบ และ
สั่งให้นำความกลับไปบอกนายทหารฝรั่งเศสเหล่านั้นว่า ออกพระเพทราชามิได้
มุ่งหมายที่จะจับกุมมาคุมขังอย่างนักโทษ ที่ต้องทำไปก็เพราะได้ทราบว่ามีผู้
ประพฤติกผิดกมิชอบ กำลังจะก่อการกบฏประทุษร้ายต่อพระเจ้าแผ่นดิน ใน
ระหว่างนี้ยังสืบสวนไม่ได้ความแน่ชัดว่า ใครเป็นผู้มกลกนเกี่ยวข้องในการนี้
บ้าง จึงจำเป็นต้องควบคุมตัวคนสำคัญ ๆ ไว้เสียก่อน จนกว่าจะสืบสวนได้
ความปรากฏชัดเจนต่อไป “ส่วนตัวท่านมองซิเออร์ คอนสตันซ์” ออกพระ
เพทราชาพูดอย่างเฉียบขาด “ฉันขอกำชับว่า ท่านต้องนำความตามถ้อยคำที่
ฉันพูดนี้ ไปแจ้งให้นายทหารฝรั่งเศสเหล่านั้นฟังให้ถูกต้อง จะต่อเติมเสริมสอด
อย่างไรอีกไม่ได้เป็นอันขาด และขอบอกให้รู้ตัวเสียด้วยว่า เวลาที่ท่านพูดจา
กันนั้น ฉันคงจะให้ผู้หนึ่งผู้ใดไปคอยสอดส่องล้อมฟังอยู่ด้วยเป็นแน่” การที่
ออกพระเพทราชาให้มองซิเออร์ คอนสตันซ์ เข้าไปพบปะเยี่ยมเยียนชาวฝรั่งเศส
พวกนี้ เป็นอุบายที่จะไม่ให้ชาวฝรั่งเศสแค้นเคืองและคิดการต่อสู้อย่างกันตัว
ส่วนมองซิเออร์ คอนสตันซ์ เมื่อได้รับคำสั่งเช่นนั้นแล้ว ก็นำความไปแจ้งแก่
ชาวฝรั่งเศสตามคำสั่งของออกพระเพทราชาทุกประการ

สมัยนั้นพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา มีกองทหารรักษาพระองค์หลายกองด้วยกัน
แต่กองหนึ่งเป็นชาวยุโรปที่ไปจากประเทศต่าง ๆ ล้วน และโดยมากเป็นชนชาติ
ฝรั่งเศส ทหารกองหนึ่ง ๆ มีจำนวนพล ๑๕๐ คน มีนายทหารฝรั่งเศสเป็นผู้บังคับ
บัญชา กองทหารเหล่านี้ประจำอยู่ที่ทะเลชุบศรใกล้ ๆ กับเมืองละโว้ และที่ทะเล
ชุบศรนี้ พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาได้ทรงสร้างพระที่นั่งไว้องค์หนึ่ง เพื่อเป็นที่

ประทับทรงพระสำราญพระราชอิริยาบถ ^๕ ฉะนั้นออกพระเพทราชาจึงได้จัดส่ง กองทัพมีไพร่พลจำนวนมาก ^๕ ไปตั้งค่ายคอยที่อยู่ที่บ้านถนน ^๕ เพื่อเมื่อสบโอกาสจะ ^๕ ได้ทำการทันที่ ^๕ อยู่มาอีก ๒ วัน ออกพระเพทราชาก็ให้ทหารกองหนึ่งคุมตัว นายทหารฝรั่งเศสที่คุมขังอยู่ในเมืองละโว้กับมองซีเออร์ คอนสตันซ์ มากักขังไว้ ^๕ ^{๘๘๕} ^๕ ทนควย

ต่อจากนั้น ^๕ ออกพระเพทราชาก็ให้เบิกตัวมองซีเออร์ คอนสตันซ์ ออกมา ^๕ หา และกล่าวปรึกษาด้วยถ้อยคำอันหยาบช้ำสามัญว่า ^๕ มองซีเออร์ คอนสตันซ์ ^๕ เป็นผู้คิดทรยศกบฏต่อพระมหากษัตริย์และรัฐบาลสยาม ^๕ แล้วก็สั่งให้ทำทารุณ ^๕ กรรมด้วยประการต่าง ๆ ตามวิธีที่เคยทำกันมา ^๕ และชายังแสนสาหัสกว่านั้นด้วย ^๕ เพื่อเป็นการขู่บังคับให้คอนสตันซ์ยอมระบุชื่อผู้ที่สมรู้เป็นใจ ^๕ ช่วยเหลือดำเนิน ^๕ อุบายอันทุจริต ^๕ คิดจะให้พระมหากษัตริย์นิยมนับถือศาสนาคริสต์ ^๕ และจะให้กรุง ^๕ สยามตกอยู่ใต้อาณาจักรของฝรั่งเศส ^๕ แต่เมื่อได้เพียรทรมานอยู่หลายชั่วนาฬิกาแล้ว ^๕ จึงให้นำตัวพระราชบุตรบุญธรรมออกมาตีพระเศียร ^๕ แล้วก็เอาเชือกร้อยพระเศียร ^๕ ผูกห้อยคอมองซีเออร์ คอนสตันซ์ ^๕ ไว้ ^๕ ราวกับผูกผ้าพันคอแบบยุโรป

ออกพระเพทราชาเริ่มทำทารุณกรรมแก่มองซีเออร์ คอนสตันซ์ มาตั้งแต่ ^๕ วันที่ ๒๘ พฤษภาคม ^๕ รุ่งขึ้นวันที่ ๒๙ ^๕ และ ๓๐ ^๕ คอนสตันซ์ยังต้องถูกทรมานเช่น ^๕ นั้นอีก ^๕ นับว่าเป็นการทรมานอย่างทารุณร้ายกาจซึ่งสุดแล้วแต่จะนึกทำเอา ^๕ ส่วน ^๕ พระเศียรพระราชบุตรบุญธรรมก็ยังคงให้ผูกแขวน คออยู่ตลอดวันตลอดคืน ^๕ มองซีเออร์ ^๕ คอนสตันซ์ ^๕ ต้องถูกทรมานอย่างแสนสาหัสอยู่ด้วยอาการเช่นเดียวกัน ^๕ จนวันที่ ๔ มิถุนายน ^๕ จึงถึงแก่ความตายด้วยความทุกข์ทรมานนั้น ^๕

ทรัพย์สินสมบัติและสัมภาระต่าง ๆ ^๕ ตลอดจนครอบครัวของคอนสตันซ์ต้อง ^๕ ถูกจับยึด ^๕ และให้ส่งครอบครัวไปกักขังไว้ในคุก ^๕ ส่วนตัวนางผู้เป็นภรรยา ^๕ นั้นให้ ^๕ เบิกตัวมาพิสูจน์สอบสวนหลายอย่างหลายประการโดยปราศจากความปรานี ^๕ ทั้ง

ไม่แจ้งเหตุผลทันปลายให้ทราบด้วยว่า มีความประสงค์อย่างไรจึงทำเช่นนั้น แล้ว
ในที่สุดก็ให้ทรมานด้วยประการต่าง ๆ อยู่หลายวัน จึงส่งตัวไปคุมขังไว้ในคุก และ
จำจองด้วยโซ่ตรวนเครื่องพันธนาการทางมือและเท้าอยู่เป็นเวลารวม ๓ เดือน เมื่อ
พ้น ๓ เดือนแล้ว จึงให้หลักฐานะภรรยาและครอบครัวของคอนสตันซทั้งหมดลงมา
เป็นทาส และเพราะทาสก็เป็นชาติสกุลอันต่ำช้าน่าบดสอยเพียงพอแล้ว ออก
พระเพทราชาจึงผ่อนผันให้ถอดโซ่ตรวนและปลดปล่อยออกจากคุกไป

ที่จริงออกพระเพทราชามุ่งหมายอยู่แล้วว่า จะขึ้นครองราชสมบัติเสียเอง
ฉะนี้เมื่อตนคิดการสำเร็จโทษพระราชาบุตรบุญธรรมของพระเจ้าแผ่นดิน และกำจัด
มองซีเออร์คอนสตันซ ได้แล้ว จึงเริ่มหาวิธีที่จะกำจัดพระอนุชาสองพระองค์ผู้
เป็นเจ้านาย ซึ่งน่าจะเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงานขั้นต่อไป วิธีที่ออกพระเพท
ราชาคิดกำจัดพระอนุชาจนเป็นผลสำเร็จ ก็ด้วยการออกอุบายหลอกลวงให้พระ
อนุชาแต่ละองค์ทางทรงมั่นพระทัยใฝ่ฝันว่า ออกพระเพทราชาจะช่วยเหลือชิงราช
สมบัติมามอบให้แก่ตน แต่เนื่องจากเหตุการณ์ยังไม่สงบราบคาบ จึงจำเป็นต้อง
ให้เสกย้ายไปประทับอยู่เสียที่ทะเลชุบศรชั่วคราว เพื่อออกพระเพทราชาจะได้
จัดการทางพระนครให้เป็นทีเรียบร้อยก่อน พระเจ้าน้องยาเธอผู้มเหศวรหัตถ์กรม
ทั้งสองพระองค์ จึงพะวงหลงเชื่อในกลอุบายของออกพระเพทราชาอย่างง่ายดาย
และพากันออกเดินทางมุ่งตรงไปยังสถานทีนั้น แต่พอเสด็จไปไม่ได้ถึงไหน พวก
ที่ออกพระเพทราชาส่งไปซุ่มซ่อนไว้ ก็เข้ากลุ่มรุมสำเร็จโทษเสียทั้งสองพระองค์
แม้จนผู้ใกล้ชิดมิตรสหายซึ่งติดตามไปด้วย ก็ต้องพลอยรับเคราะห์กรรมถูกจับไป
ขังคุกบ้าง ถูกประหารด้วยอาการเช่นเดียวกับพระองค์บ้างตาม ๆ กัน

กรณีกิจชนตอจากนั้นก็ออกพระเพทราชากระทำตนเป็นปฏิปักษ์ต่อชน
ชาติที่นับถือศาสนาคริสต์ทั่วทุกคน เพื่อขับไล่ให้ออกไปนอกพระราชอาณาจักร
และเพื่อสะดวกแก่การดำเนินงาน ออกพระเพทราชาจึงบังคับชาวโปรตุเกสผู้

นับถือศาสนาคริสต์ทั้งหมดให้อพยพออกไปอยู่รวมกันที่เกาะย้อมๆ แห่งหนึ่ง ซึ่ง
ไม่ไกลจากพระราชอาณาจักรสยาม และคาดโทษไว้ด้วยว่า ถ้าผู้ใดพยายามหลบ
หนี จะฆ่าเสียให้สิ้น

ส่วนชนชาติอังกฤษก็พลอยได้รับเคราะห์ถูกซึ่งเคียดเกลียดซึ่ง และมีหน้า
ซากลับเป็นชาติแรกที่ต้องถูกริบทรัพย์และจับไปขังคุกก่อนเพื่อน แต่ส่วนชนชาติ
ฝรั่งเศสซึ่งตั้งภูมิลำเนาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาและละโว้ในในตอนนั้น ๆ ออกพระ
เพทราชามิได้กระทำการประทุษร้ายโดยเปิดเผยอย่างไร เพราะมีกำลังอยู่เป็น
จำนวนมาก จะทำเหมือนอย่างชนชาติอื่น ๆ ไม่นัก จึงใคร่จะลอบลงมือทำ
แก่พวกที่อยู่ในบางกอกและมะริดโดยมิให้ทันรู้ตัวเสียทีหนึ่งก่อน แล้วจึงจะโจมตี
โดยเปิดเผยภายหลัง ชาวฝรั่งเศสคนสำคัญซึ่งตกค้างอยู่ทางทะเลชุมพรในเวลานั้น
คือ มองซิเออร์ เคอการ์จิสต์ และมองซิเออร์ เฟรเดอริค นายทหารม้า มองซิเออร์
เคอวังกรีย์ มองซิเออร์ เคอลูช มองซิเออร์ แบรสเลย์ อินยเนียร์ กับอินยเนียร์
ผู้มช้ออกคนหนึ่ง ชาวฝรั่งเศสเหล่านี้ยังไม่สามารถจะหลบหนีจากเมืองละโว้ไปได้
จนในภายหลังจึงบังเกิดความรู้สึกว้า ถ้าการจลาจลลุกลามยิ่งขึ้น ตนก็จะต้อง
ถูกรับเคราะห์เหมือนอย่างชนชาติที่ถือศาสนาคริสต์อื่น ๆ ซึ่งกระจัดกระจายกัน
อยู่ตามที่ต่าง ๆ ในพระราชอาณาจักรนั้นบ้าง ดังนั้นชาวฝรั่งเศสเหล่านี้จึงคิดสิ้นใจ
พากันหลบหนีไป และเป็นเคราะห์ที่อยู่หน้อยที่หนีรอดไปได้จนถึงโรงงานบริษัท
ฝรั่งเศส การที่มุ่งหนีไปยังบริษัทนั้นก็เพื่อจะลงเรือกำปั่นหรือเรือใด ๆ ของบริษัท
ล่องไปยังที่ต่างของทหารฝรั่งเศส ซึ่งประจำอยู่ที่เมืองบางกอก และแจ้งเหตุการณ์
ต่อมองซิเออร์ เคอฟารจิสต์ แม่ทัพฝรั่งเศส ซึ่งเป็นผู้บังคับการทหารกองนี้ให้ทราบ
แต่ออกพระเพทราชาได้รับรายงานข่าวนี้เสียก่อน จึงรีบดำเนินการป้องกันทันที
ที่วงที่เพื่อมิให้หนีต่อไปได้ โดยได้ส่งกองทัพมีจำนวนพลราว ๖,๐๐๐ หรือ ๗,๐๐๐
คนสรรพเครื่องศาสตราวุธ พร้อมทั้งจะกระทำสงคราม มาตั้งค่ายวางดอยที่อยู่

ถึงแม้ว่านายทหารฝรั่งเศสสองสามนายนั้น จะมีความองอาจกล้าหาญจนเป็นที่สรรเสริญ
 เย็นย่อในหมู่ชนชาวฝรั่งเศสอยู่มากมายเพียงไร ยังไม่วายที่จะตระหนกตกใจ เพราะ
 พอถึงเวลาเช้าตรู่ก็แลเห็นกองทัพไทยตั้งขนาบหน้าหลัง อยู่ห่างจากกรุงศรีอยุธยา
 ราว ๒๕๐ เส้น เพื่อชักขบวนมิให้กองทัพฝรั่งเศสตีหักเข้ากรุงศรีอยุธยาได้ เมื่อเช้า
 ตาจนตงนั้นแล้ว ทหารฝรั่งเศสจึงต่างปลงใจที่จะพลซทเบากระทำการต่อสู้อย่าง
 ทรวดโดยมิได้คิดแก่ชีวิต แต่ในไม่ช้าก็มีขุนนางไทยออกมาขอเจรจาและรับรองว่า
 การที่ไทยยกกองทัพมาทางนี้ มิได้มีเหตุการณร้ายแรงอย่างหนึ่งอย่างใดเลย ที่มาก
 เพื่อคอยพิทักษ์รักษาและให้ความปลอดภัยแก่ชาวฝรั่งเศสเท่านั้น แล้วในที่ลุดจึง
 เชิญชาวฝรั่งเศสเหล่านั้นให้กลับไปยังเมืองละโว้ โดยอ้างว่าพระเจ้าแผ่นดินมีรับสั่ง
 ให้ทำ เมื่อนายทหารฝรั่งเศสเห็นการจะไม่รุนแรง และยังได้ฟังถ้อยคำอันอ่อน
 หวานเช่นนั้นจึงยอมอ่อนน้อมแก่โดยดี เพราะถึงแม้จะทำอย่างอื่นก็เห็นไม่ไหว ทั้ง
 จำนวนพลฝรั่งเศสก็มอยู่น้อยจนไม่สามารถจะเปรียบปานและต้านทานกำลังกองทัพ
 ไทยซึ่งมีไพร่พลเป็นก่ายกองนั้นได้ ฝรั่งเศสพวกนั้นในวันแรกก็ดูได้รับความกรุณา
 ปราณและเอาอกเอาใจเป็นอย่างดี แต่พอถึงวันที่สองการเป็นไปอย่างกลับหน้าเป็น
 หลัง คือทุกคนต้องถูกเปลื้องผ้าผ่อน แล้วเอาตัวผูกโยงกับหางม้าให้เดินเปลือย
 กายตามกันไปจนถึงเมืองละโว้ด้วยอาการอันน่าทุเรศเป็นอย่างยิ่ง และใช้แต่เท้า
 นั้น แม้ระหว่างทางที่เดินไป ยังถูกทารุณกรรมต่าง ๆ นานา จนมองซีเออร์ แบรส
 เลย์ ซึ่งเป็นนายช่างวิศวกรรมไม่สามารถจะทนความเจ็บป่วยได้ จึงถึงแก่ความ
 ตายกลางทาง ส่วนผู้ที่มิชีวิตทนรอดไปได้ ยังต้องรับทุกข์ทรมานอย่างแสน
 สาหัสตลอดคทางไป พอถึงเมืองละโว้ พวกไทยก็จัดการเอาโซ่มาล่ามคอติดกัน
 ไว้เป็นคู่ ๆ แล้วส่งตัวไปจำขังที่ในคุก แม้บรรดาบ่าวไพร่และครอบครัวของคน
 พวกนี้ ตลอดจนชาวฝรั่งเศสที่ยังตกค้างอยู่ทางเมืองละโว้ ก็ต้องถูกจำขังด้วย
 อาการเช่นเดียวกัน

ออกพระเพทราชาคิดทำการทงนด้วยความพากเพียรและลับที่สุด ซึ่ง
ใครๆ ต่างพากันพิศวง และแม้ชาวฝรั่งเศสที่อยู่ในบางกอกและเมืองมะริดเอง
ก็ไม่ทราบวิ้วว่าจะเกิดเหตุการณ์เช่นนั้น ในกรุงศรีอยุธยาและละโว้ทั้ง ๒ พระ-
นครนชนเลย

เมื่อออกพระเพทราชาทำการสำเร็จถึงชนนแล้ว จึงคิดที่จะกำจัดชาว
ฝรั่งเศสเสียให้หมดสิ้นไป ไม่ด้วยวิธีใดก็วิธีหนึ่งจนได้ แต่ที่จะกระทำเป็นการ
เปิดเผยซึ่งหน้านั้น คงเกรงพลาดพลั้งจึงแสวงเพทุบายใช้หม่อมปาน ซึ่งเมื่อก่อน
เกิดเหตุนี้สักปีหนึ่ง เคยเป็นราชทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีต่อประเทศฝรั่งเศส
และเมื่อกลับจึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นที่พระคลัง หรือเรียกอีกนัยหนึ่ง
ว่า อัครมหาเสนาบดีแห่งกรุงศรีอยุธยา ให้ล่องลงไปยังเมืองบางกอก เพื่อหลอก
ลวงมองซิเออร์ เคอฟารจซ์ แม่ทัพฝรั่งเศสให้ขึ้นไปหา โดยกำชับให้พระคลังแจ้ง
แก่มองซิเออร์ เคอฟารจซ์ว่า พระเจ้าแผ่นดินมีพระราชประสงค์จะหารือในข้อ
ราชการบางอย่าง ให้รับเข้าไปยังเมืองละโว้เร็วที่สุดที่จะเร็วได้

แม่ทัพฝรั่งเศสผู้นี้ ไม่ทราบว่าได้เกิดการจลาจลใหญ่หลวงขึ้นอย่างปัจจุบัน
ทันด่วนเช่นนั้น จึงมิได้ระแวงสงสัยว่าจะมีเลศนัยอย่างไร เลยพาซื้อเชื่อถ้อยคำ
ของพระคลังอย่างสนิทว่า พระเจ้าแผ่นดินมีรับสั่งให้หาตนจริง เพราะแต่ก่อน
มาเคยมีรับสั่งให้หาอยู่บ่อยๆ ดังนี้ ในวันที่ ๗ มิถุนายน ท่านแม่ทัพจึงลงเรือ
จากเมืองบางกอก มุ่งตรงไปยังกรุงศรีอยุธยาเป็นการด่วน แต่พอเดินทางไปได้ไม่
ทันจะถึง ๒๔๐ เส้น ก็ประสบเหตุวิปริตต่างๆ จึงพลันรู้สึกวาทนหลงกลออก
พระเพทราชา และคงได้รับภัยอย่างใหญ่หลวงเป็นแน่ มิฉะนั้นไหนเลยจะต้องมี
เรือใหญ่น้อยพร้อมไปด้วยไพร่พลเครื่องศาสตราวุธ บนผาหน้าไม้ติดตามห้อม
ล้อมไปจนถึงกรุงศรีอยุธยาแล้ว และมีหน้าชาเมื่อเรือถึงท่า เจ้าหน้าทักยงรับนำไป
ชนเสด็จที่ปากบิตเสียจนมิคชิตจับพลัน และห้ามไปยังเมืองละโว้ทันที ระหว่าง

ทางที่ไปนั้นมียกกองทหารถือคัสตราวุธคอยระวังรักษาอยู่เป็นจำนวนมาก พฤติการณ์
ต่างๆ เหล่านี้ กระทำให้ท่านแม่ทัพทวีความตื่นเต้นประหลาดใจยิ่งขึ้นเป็นลำดับ
เพราะแต่ก่อนแต่ไรมาก็เมื่อพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชประสงค์จะพบปะ หรือมี
พระกระแสรับสั่งให้หา ก็ไม่ถึงต้องเร่งร้อนหรือมีกองทหารติดตามเป็นเกียรติยศ
ไปเหมือนคราวนี้ เคยแต่เฝ้าได้โดยอิสระเสรี ไม่ต้องมีผู้หนึ่งผู้ใดคอยติดตาม
ควบคุม

ครั้นถึงเมืองละโว้ คนพวกนั้นก็พาท่านแม่ทัพตรงไปยังพระราชวังทันที
หาได้ข้อมพล่อยไปพักผ่อนหย่อนใจให้สดชื่น ณ สำนักของบรรดานักพรตฝรั่ง
อย่างแต่ก่อนไม่ ที่จริงท่านแม่ทัพก็อยากจะไปไต่ถามให้รู้ต้นสายปลายเหตุอยู่
เหมือนกัน เพราะสังเกตเหตุการณ์เห็นเป็นที่น่าแปลกใจมาก ในวันที่ท่านแม่ทัพ
ถึงเมืองละโว้นั้น มีพวกขุนนางไทยมาเยี่ยมเยียนหลายคน ทอรับประทานอาหาร
เย็นเสร็จ ออกพระเพทราชาก็เข้ามาเยี่ยมและสนทนาคำว้ แต่เรื่องที่พูดจากันนั้น
มีตอนหนึ่งที่ออกพระเพทราชากล่าวอย่างไว้อำนาจ และแสดงท่าทางอันเยื่อหยิ่ง
ยะโสผิดกว่าเคยว่า “พระเจ้าแผ่นดินทรงโปรดให้ประหารชีวิตมองซิเออร์ คอน
สตันซ์ เสียแล้ว เพราะพิจารณาเป็นสัจว่า กระทำความผิดล่วงพระราชอาชญาใน
หน้าที่ราชการ ซึ่งทรงไว้วางพระราชฤทัยหลายบทหลายกระทง และบัดนี้
พระราชประสงค์จะให้ท่านแม่ทัพรับตำแหน่งนั้นแทน เพราะเคยทรงเชื่อดูไว้
วางพระราชฤทัยว่า ท่านเป็นคนซื่อสัตย์ มีกตเวทิตธรรมและความรอบรู้ใน
กิจการบ้านเมืองดีมาก”

ออกพระเพทราชากล่าวต่อไปว่า “ขณะนี้พระเจ้ากรุงศรีอยุธยากำลังทำ
สงครามกับเมืองญวนและลาว จำเป็นต้องเรียกระดมทหารฝรั่งเศษส่งออกไปสม
ทบกับกองทัพไทย เพื่อรวมกำลังกันเข้าโจมตีตีกำลังข้าศึกไม่ไห้เขามาช่วยพระราช

อาณาจักรสยามได้” ออกพระเพทราชาจึงเสริมท้ายอีกว่า “ทางเมืองมะริดข้าพเจ้าก็ได้บอกไปยังมองซิเออร์ บรูซมี เจ้าเมือง ให้รีบส่งกองทหารฝรั่งเศสมายังเมืองละโว้ด้วยเหมือนกัน” คำกล่าวเหล่านี้ มองซิเออร์ เดอฟารจซ์ พอจะรู้เท่าทันว่าเป็นอุบายของออกพระเพทราชาเพื่อล่อลวงให้เขาหลงอย่างที่เคยทำคราวก่อน ข้าเขายังได้รับคำบอกเล่าอย่างกระฉ่างแจ่มจากเพื่อนฝูงหลายคนที่ออกพระเพทราชาให้มาเยี่ยมเยียน ตลอดจนนายทหารผู้อยู่ติดบังกกับบัญชาอีกหลายนาย ก็ได้ส่งข่าวมาให้ทราบเช่นเดียวกัน เมื่อเป็นที่แน่ชัดว่า ผลแห่งการที่ตนเป็นผู้ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงไว้วางพระราชหฤทัย กลับเป็นภัยอันใหญ่หลวงแก่ตนขึ้นเช่นนั้นแล้ว มองซิเออร์ เดอฟารจซ์ ก็ต้องคิดบายหน้าหนี และตอบออกพระเพทราชาไปตามที่นึกคิดได้ในบัดคลินันว่า

“ตัวข้าพเจ้านี้ พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสผู้เป็นเจ้านาย ได้ทรงแต่งตั้งให้มารับราชการสนองพระเดชพระคุณในพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา เมื่อพระองค์มีพระราชประสงค์อย่างไร ข้าพเจ้าก็จะปฏิบัติตามพระราชประสงค์ทุกเมื่อ แต่ข้าพเจ้าจำเป็นต้องกลับบางกอกก่อน เพื่อนำกองทัพอฝรั่งเศสขึ้นมาด้วยตนเอง เพราะถ้าเพียงแต่บอกให้ส่งล้อย ๆ นายทหารซึ่งบังคับบัญชากองทหารแทนตัวข้าพเจ้าอยู่ทางนั้น คงไม่ยินยอมถอนทหารออกจากบ้อมปราการเป็นแน่”

คำกล่าวของมองซิเออร์ เดอฟารจซ์ ตอนนี้น่าจะมีเหตุผลที่ควรฟังโดยปราศจากข้อโต้แย้ง ออกพระเพทราชาจึงยอมปล่อยตัวกลับ แต่คงยึดบุตรชาย ๒ คนที่ติดตามไปด้วยไว้เป็นตัวจ้ำนำ เพื่อให้มองซิเออร์ เดอฟารจซ์ ปฏิบัติการไปตามคำมั่นสัญญาต่อไป ก่อนหน้าที่มองซิเออร์ เดอฟารจซ์ จะออกจากเมืองละโว้ ออกพระเพทราชาพยายามเคี่ยวเข็ญให้เขียนจดหมายไปถึงมองซิเออร์ เดอ บรูซมี เจ้าเมืองมะริดด้วย แต่มองซิเออร์ เดอฟารจซ์ กลับตอบบายเบี่ยง เพื่อให้ออกพระเพทราชาขบขึงไม่เคี่ยวเข็ญว่า “แม้จะเป็นจดหมายของข้าพเจ้าก็ตาม

ถ้าไม่มีทหารฝรั่งเศสถือไปแล้ว มองซีเออร์ เคอบรูซม์ คงไม่เชื่อถือและปฏิบัติ ตามอย่างแน่นอน”

แต่ถึงจะหลีกเลี่ยงเบี่ยงบ่ายอย่างไรก็เปล่าประโยชน์ ออกพระเพทราชา คงบังคับให้เขียนจนได้ เพราะขณะนั้นมองซีเออร์ เคอฟารจซ์ ตกอยู่ในที่ คับขัน ไม่มีทางหลีกเลี่ยงเลย แม้กระนั้นยังได้พยายามพลิกแพลงลายมือและรูป ลักษณ์แห่งตัวอักษรให้วิปลาศกลาดเคลื่อนไปจากที่เคย ที่สุดจนประโยคประธาน และสำนวนโวหาร ก็ตัดแปลงเสียจนฟังเห็นเยือกปรกติ เพื่อเมื่อมองซีเออร์ เคอบรูซม์ ได้รับจดหมายนี้แล้ว จะได้ทราบทันทีว่า มีปริศนาลับเคลือบแฝง ซึ่งไม่บังควรจักเชื่อถือเป็นความจริง และบังเอิญเคราะห์คั่นกหนดที่พอมองซีเออร์ บรูซม์ได้รับ ก็เข้าใจความมุ่งหมายดีถ้วนทุกประการ

ฝ่ายมองซีเออร์ เคอฟารจซ์ พอกลับถึงบางกอก ก็สั่งให้กองทหารฝรั่งเศส ๕ บั้มเล็กเสียบั้มหนึ่ง แล้วถอนทหารทั้งหมดออกไปประจำที่บั้มใหญ่แต่ แห่งเดียว เพราะเห็นว่าฝ่ายตนไม่มีกำลังทหารพอจะรักษาบั้มถึง ๒ แห่งไว้เป็น ที่มั่นได้ ส่วนอาคารบ้านเรือนซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับบั้มเล็ก ให้พัง ทำลายและจุดไฟเผา แม้จนปืนใหญ่ ๆ บางกระบอกที่ใช้การไม่ได้ หรือไม่สามารถ จะลากขึ้นไป ก็ให้ทุบทำลายหรือเอาตะปูตีตรึงไว้เพื่อมิให้ใช้การต่อไป คงเหลือ แต่ตัวบั้มซึ่งมองซีเออร์ เคอฟารจซ์ ไม่ทันทำลายหรือบูรณะให้มั่นคงขึ้นได้ เพราะขณะนั้นกองทัพอันมหึมาของออกพระเพทราชา กำลังเร่งรุกเข้ามาเพื่อยึด เอาบั้มเล็กนั้นเป็นที่มั่น มองซีเออร์ เคอฟารจซ์ จึงจำเป็นต้องสั่งให้ทหารยิงด้วย ปืนใหญ่จนพังพินาศย่อยยับลง ออกพระเพทราชาคงจะทราบทันทีว่า มองซีเออร์ เคอฟารจซ์ ล่วงรู้เท่าทัน และทราบอย่างซัดแจ้งว่า ตนเป็นผู้ก่อการจลาจลนั้นขึ้น ฉะนั้นความหวังที่จะให้มองซีเออร์ เคอฟารจซ์ นำกองทหารฝรั่งเศสไปยังกรุง ศรีอยุธยาจึงเป็นอันล้มเหลว และในทันใดนั้นเอง ออกพระเพทราชาก็สั่งให้กองทัพ

ซึ่งมีจำนวนพลประมาณ ๖๐,๐๐๐ คน ล้วนเป็นชาวมะหะหมัด มลายู และจีน ออกไปล้อมประชิดล้อมที่กองทหารฝรั่งเศสยึดเป็นทมนั้นไว้ แล้วให้ตีหักเข้าไป เพื่อบีบทหารฝรั่งเศสตกศิระเสียให้สิ้น แต่ด้วยความกล้าหาญของทหารฝรั่งเศส ในการต่อต้าน และต่างแจ้งในแผนอุบายของออกพระเพทราชาอยู่แล้ว ตั้งแต่ที่ หลอกให้มองซิเออร์ เคอฟารจซ์ เข้าไปยังกรุงศรีอยุธยา กองทัพออกพระเพท- ราชาจึงไม่สามารถตีหักเข้าไปได้ ออกพระเพทราชาล้อมเมืองอยู่ถึง ๒ เดือน และได้พยายามเข้าโจมตีอีกหลายคราว แต่ทุก ๆ คราวต้องพ่ายแพ้ถอยกลับ และเสียไพร่พลคราวละไม่น้อย ด้วยฝีมือทหารฝรั่งเศสเพียง ๓๐๐ คนเศษเท่านั้น ในที่สุดเมื่อออกพระเพทราชาเห็นจะเอาชัยชนะมิได้แล้ว จึงให้เชิญตัวแม่ทัพ ฝรั่งเศสออกมาเจรจาขอทำสัญญาสงบศึก

ระหว่างที่กองทหารฝรั่งเศสถูกล้อมอยู่ทางบางกอกนั้น ทหารฝรั่งเศส ที่อยู่ทางกรุงศรีอยุธยาและสระบุรี ก็ต้องถูกจับกุมเป็นเชลย และถูกทรมานอย่าง โหดร้ายทารุณ โดยมีได้เลือกกว่าเป็นบุคคลชั้นไหน มีอายุมากน้อยเพียงใด แม้แต่ท่านสังฆราชแห่งเมเทิล โปปลิสที่เคยอยู่กับคนไทยมาช้านาน และเป็นเจ้า คณะใหญ่ผู้ปฏิบัติงานทางศาสนาอย่างกว้างขวางอยู่ในแถบบูรพทิศ ก็ยังไม่พ้นที่จะ ได้รับความทุกข์ทรมานอันโหดร้ายทารุณเยี่ยงนักพรตอื่น ๆ และชนร่วมชาติของ เธอ โดยเมื่อออกพระเพทราชาเห็นว่า ตนไม่สามารถจะตีเอาเมืองบางกอกกลับคืน มาได้ด้วยกำลังทหารแล้ว จึงสั่งให้ส่งตัวท่านสังฆราชผู้ชราจากกรุงศรีอยุธยามายัง บ้อมค่ายสนามรบ แล้วให้เปลื้องผ้าผ่อนและเอาเชือกบ่วงคล้องคอผูกติดไว้กับ หลัก ให้ไต่กับระยะกระสุนปืนใหญ่ของฝรั่งเศสที่เคยยิงถูกทหารไทยบาดเจ็บล้ม ตายไปมากก่อนแล้วนั้น ทั้งนี้ก็เพื่อจะให้ทหารฝรั่งเศสบังเกิดพะว้าพะวังสังเวช สงสารในตัวท่านสังฆราชผู้ชรา ถึงกับสงบการระดมยิงและยินยอมทำสัญญาสงบ สึกแต่โดยดี

บรรดานักพรตฝรั่งเศสและผู้ประกาศศาสนา ไม่ว่าจะอยู่แห่งหนตำบลใด ฝ่ายไทยระดมจับมากุมขังที่เมืองสระบัว โดยข้อหาว่าเป็นกบฏประทุษร้ายต่อรัฐบาลสยาม ที่สุดจนทรัพย์สินและสัมภาระต่าง ๆ ของผู้ต้องหา ก็ให้จับยึดและริบไว้ เป็นของหลวงทั้งสิ้น

การที่ไทยคิดกระทำกับฝรั่งเศสครั้งนี้ มองซีเออร์ บรูอัม ผู้สำเร็จราชการเมืองมะริดได้ทราบไว้แล้วอยู่บ้างแล้ว ฉะนั้น ทันทันที่ได้ทราบละเอียดกว่า เหตุการณ์ปรากฏสมจริงขึ้นทางกรุงศรีอยุธยาและเมืองสระบัวแล้ว จึงจำเป็นต้องหาผู้ทางเพื่อหลีกเลี่ยงให้พ้นมหันตภัยที่จะประดังมาโดยรอบด้านในไม่ช้า ขณะนั้นมองซีเออร์ บรูอัม มีพลทหารอยู่เพียง ๕๒ คน นายทหารชั้นนายร้อยอีก ๓ คน นายร้อยโท ๓ คน กับคนธรรมาอีก ๓ คนเท่านั้น เพื่อพิทักษ์รักษาบ่อน้ำปราการอันตั้งอยู่ในที่โล่งเตียนทั่วด้าน ลู่ทางที่คิดได้ในปัจจุบันทันด่วนอย่างหนึ่งก็คือ เมื่อถึงคราวอัปมงคลเหลือสีกกำลังต่อสู้แล้ว ก็จะใช้เรือกำปั่นของหลวงสักลำหนึ่ง ซึ่งมีอาวุธปืนรวม ๒๖ กระบอก เป็นพาหนะนำทหารฝรั่งเศสทั้งหมดถอยหนี และต่อสู้ป้องกันทั่วไปพลางหนีไปพลางจนกว่าจะพ้นภัย แต่กว่ามองซีเออร์ เคอ บรูอัม จะกระทำการที่คิดไว้ได้สำเร็จ ก็จวนสิ้นเดือนมิถุนายนเสียแล้ว และในขณะเดียวกัน กองทหารไทยซึ่งมีไพร่พลถึง ๑๒,๐๐๐ คน ได้เข้าโจมตีและล้อมประชิดบ่อน้ำปราการน้อยอย่างแน่นหนาถึง ๑๗ วัน กองทหารฝรั่งเศสต้องเป็นฝ่ายรับข้างรุกบ้างอยู่ตลอดเวลา จนน้ำท่าและเสบียงอาหารร่อยหรอลงทุกที ไม่มีหวังว่าจะได้ทีไหน มาเจ็องุ่นให้สกลชื่นชื่นได้ ในที่สุดจึงเป็นอันต้องละทางทมนัน คุมทหารซึ่งเหลืออยู่ลงกำปั่นรบของไทยหนีเอาตัวรอดไป

ต่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม ท่านสังฆราชแห่งเมเตลโลโปลิสจึงเป็นอันหลุดพ้นจากการทรมานอันโหดร้ายล่อแหลมต่ออันตรายมาได้ โดยฝ่ายไทยต้องการส่งตัวเธอเข้าไปเจรจากับท่านแม่ทัพเคอ ฟารจซ์ และรับมอบอำนาจออกมาทำ

สัญญาสันติภาพกับผู้ที่ออกพระเพทราชาแต่งตั้งไว้ การเจรจาถอนบรรลุมผลสำเร็จรวดเร็ว และในวันรุ่งขึ้นก็กลับไปเซ็นสัญญากันที่กรุงศรีอยุธยา

จากนั้นมาอีกไม่กี่วัน จึงได้รับข่าวว่าพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสด็จสู่สวรรคต แต่ไม่ปรากฏวันคืนหรือพระอาการป่วยไข้อย่างไรเลย ฝ่ายออกพระเพทราชาก็ตระเตรียมพิธีการเพื่อราชาภิเษกตนเองขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไป ต่อมาอีก ๕ วัน ก็อร่ามทันเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ (ค.ศ. ๑๖๘๘) จึงมีการแห่แห่นอกพระเพทราชาโดยขบวนพยุหยาตรา อันเป็นพิธีทรงเกียรติยศอย่างสูงเข้าสู่พระนครศรีอยุธยา แล้วขึ้นเถลิงราชสมบัติโดยปราศจากอุปสรรคหรือข้อขัดแย้งแต่ประการใด

ครั้นวันที่ ๓๐ กันยายน ก็มีข่าวต่อมาว่า ได้ตกลงเซ็นสัญญาสงบศึกกันเสร็จเรียบร้อยแล้ว ระหว่างพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่กับฝรั่งเศส มีข้อตกลงคือ :-

๑. ฝรั่งเศสยอมคืนบ่อนที่บางกอกให้แก่ไทย
๒. ไทยยอมให้ฝรั่งเศสทุกคนออกไปจากราชอาณาจักรได้
๓. ไทยยอมคืนเรือกำปั่นซึ่งเป็นของบริษัทรุฟเฟอ ๒ ลำ กับของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสชื่อออร์ฟัลมอีก ๑ ลำ ให้แก่ฝรั่งเศส และพระเจ้ากรุงศรีอยุธยายอมมอบเรือซึ่งมีปืน ๗๔ กระบอกให้แก่มองซิเออร์ เดอฟารจซ์ เพื่อลำเลียงคนออกนอกราชอาณาจักรสยาม

ข้อความตามที่ปรากฏแต่ต้นจนเวลานี้ ได้จากจดหมายเหตุหลายฉบับ ซึ่ง มีผู้เขียนส่งข่าวมาจากประเทศไทย ในระหว่างเวลา ๑๒ เดือน นับแต่เดือนตุลาคมศกก่อน และต่อมาเมื่อวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ศกนี้ ก็ได้มีผู้ส่งข่าวมาจากฝั่งทะเลโครามันต์อีกทางหนึ่งว่า มองซิเออร์ เดอฟารจซ์ เดินทางมาถึงพร้อม กับเรือกำปั่น ๔ ลำ มีชนชาติฝรั่งเศส ทั้งฝ่ายทหารพลเรือนและบรรดานักพรต

ซึ่งไปพำนักอยู่ ณ ที่ต่าง ๆ ในราชอาณาจักรสยามก็ติดตามมาด้วย นอกจากนี้
ยังปรากฏด้วยว่า พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ได้ทรงประกาศห้ามอย่างเด็ดขาดมิให้
ฝรั่งเศษเข้าเมืองไทยอีกต่อไป ถ้าผู้ใดชักชวน จับตัวได้จะลงโทษถึงประหาร หรือ
ถ้าปรากฏว่ามีผู้ใดผิดแผกไปช่วยเหลือให้ทพานกอาศัย หรือปกปิดซ่อนเร้นไว้ ก็จะต้อง
มีโทษเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ยังปรากฏจากจดหมายฉบับอื่น ๆ อีกว่า ก่อนที่มองซิเออร์
เคอเฟารซ์ จะออกจากบางกอกนั้น ได้พำมรรยาผู้ประสพเคราะห์กรรมของ
มองซิเออร์ คอนสตันซ์ ไปถวายพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาพระองค์ใหม่ด้วย เพราะ
พวกนักพรตเคยแนะนำไว้ว่า นางเป็นผู้นับถือศาสนาคริสต์อย่างเคร่งครัด
และพระโอรสของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ทรงหลงรักนางเป็นที่สุด ชะติชะร้าย
นางอาจได้เป็นหม่อมห้ามในภายหลัง และคงพยายามเกลี้ยกล่อมให้พระองค์มี
พระทัยนิยมนับถือศาสนาคริสต์จนได้ หากเป็นดังว่านี้ การก็จะสมตามแผน
นโยบายที่บรรดานักพรตเหล่านั้นได้พยายามดำเนินมา และได้เป็นโอกาสให้การ
เผยแพร่วิสตศาสนาในราชอาณาจักรสยาม ได้คืบหน้าเป็นปีกแผ่นแน่นหนา มี
อำนาจและความเชื่อถือยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน

ส่วนบรรดาชาวฝรั่งเศสและอังกฤษ ซึ่งต้องถูกคุมขังเป็นเชลยอยู่ทาง
เมืองละโว้นั้น พอรุ่งขึ้นจากวันที่พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาและแม่ทัพฝรั่งเศสได้
เซ็นสัญญากันสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ก็มีผู้นำตัวเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา และปลง
ปล่อยให้เป็นอิสระไป.

จดหมายเหตฺรายวัน

ของนายทหารฝรั่งเตสผู้หนึ่ง

ซึ่งประจำการอยู่ที่เมืองมะริค ในบังคับบัญชาของ

มองซีเออร์ บรูซัม

มาขอความหลายตอนเกี่ยวกับเรื่องทบรยายมาแล้วในเบื้องต้น

วันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๒๓๑ (ค.ศ. ๑๖๘๘) ขณะที่ข้าพเจ้าคุม
ทหารไทย ๑ หมวด มีจำนวนพล ๕๐ คน ขึ้นไปรักษาการณ์อยู่บนบ้อมเล็ก ณ
เมืองมะริคนั้น ข้าพเจ้าถูกทหารไทยในบังคับบัญชาของข้าพเจ้า จับตัวมัดไว้กับ
หลักและจองจำด้วยโซ่ตรวนทั้งมือและเท้าเป็นเวลาถึง ๔ วัน

วันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๒๓๑ นายทัพไทยได้นำตัวข้าพเจ้าออกไป
จากคุกขัง เพื่อให้ตรวจดูซากศพชาวฝรั่งเศษที่เสียชีวิต เมื่อมองซีเออร์ บรูซัม
ทำการต่อสู้ป้องกันที่บ้อมนั้นอย่างทรหด จนที่สุดต้องถอนทหารออกจากบ้อมหนี
ลงเรือไป ว่าจะเป็นที่ข้าพเจ้ารู้จักบ้างหรือไม่ เพราะมีซากศพทั้งอยู่ในบริเวณ
นั้นถึง ๑๓ ศพ แต่เมื่อข้าพเจ้าแย้งว่า เขาควรไปตรวจดูเอง ขุนนางผู้เป็นนาย
ทัพนั้น ก็สั่งทรมานข้าพเจ้าและคาดคั้นให้ขยายความลับ ซึ่งข้าพเจ้าเคยได้ยินจาก
ถ้อยคำของมองซีเออร์ บรูซัม บ่อยๆ ว่า “การที่มองซีเออร์ บรูซัม เข้ามาเป็น
ผู้สำเร็จราชการเมืองมะริคนั้น พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาได้ทรงทราบเลย หากเป็น
คำสั่งออกมาจากมองซีเออร์ คอนสตันซ์ แต้ลำพัง ด้วยความประสงค์ที่จะแสดง
ความเป็นใหญ่เป็นโตในประเทศสยามเท่านั้น” อนึ่ง ในขณะนั้นมองซีเออร์ บรูซัม
กำลังรอเรือรบที่จะส่งมาจากประเทศฝรั่งเศษหลายลำ มีไพร่พลอาวุธยุทโธปกรณ์

พร้อมเพื่อช่วยเหลือ ข้าพเจ้าต้องถูกคาดคั้นซักถามและทรมานอยู่เป็นเวลาถึง ๔ ชั่วโมงเต็ม ๆ จึงได้เลิกลาไป

วันที่ ๗ เดือนกรกฎาคม นายทัพไทยส่งตัวข้าพเจ้าไปยังกรุงศรีอยุธยา พร้อมกับพลทหารฝรั่งเศสอีกคนหนึ่งชื่อบิการ์ด ผู้ประสบเคราะห์กรรม ถูกจับกุมเมื่อวันที่มองซีเออร์ บรูซิม หนีออกจากเมืองมะริคพอติ ถึงแม่เราทั้ง ๒ จะถูกจองจำด้วยโซ่ตรวนเต็มที่แล้ว ฝ่ายไทยก็ยังไม่วางใจ ต้องให้ทหารควบคุมไปด้วยถึง ๖๐ คน

วันที่ ๑๗ ถึงกรุงศรีอยุธยา พอวันที่ ๑๙ ก็เข้าไปยังเมืองละโว้ แห่งแรกที่ไปถึง เป็นท้องพระโรงขนาดใหญ่ มีท่านพระคลังพร้อมด้วยขุนนางอื่น ๆ อีกเป็นอันมากนั่งเคียงกันอยู่ เขาพยายามคาดคั้นสอบถามปากคำข้าพเจ้าในเรื่องที่เกี่ยวกับมองซีเออร์ บรูซิม หลายข้อหลายกระทง

ในตอนเช้าวันรุ่งขึ้น มีนักพรตคนหนึ่ง เฝ้ามาพบที่ซึ่งข้าพเจ้าถูกคุมขัง และได้เล่าให้ฟังว่า ท่านสังฆราชเมเต็ลโล โปลิสกำลังเดินทางเข้าบางกอก เพราะออกพระเพทราชาจะจงเรียกตัวไปเจรจาเรื่องสัญญาที่จะทำกับมองซีเออร์ เทอฟารจซ์ แม่ทัพฝ่ายเรา เวลานั้นยังคงขบขันว่า ได้ตกลงกันเป็นที่เรียบร้อยแล้วหรือประการใด ในทันทีนั้นเอง ทำให้ข้าพเจ้าบังเกิดความหวังขึ้นเป็นครั้งแรกว่า อย่างไม่เสียก็คงไม่ตายเป็นแน่ ผิดกับเมื่อแรกถูกจับกุมมา ในตอนนั้นข้าพเจ้าถึงแก่หอคอาลัยในชีวิต มิได้เคยนึกฝันเลยว่าจะมีชีวิตรอดอยู่ได้

วันที่ ๒๕ ท่านสังฆราชกลับมายังเมืองละโว้อีกครั้งหนึ่ง โภยมองซีเออร์ เทอฟารจซ์ มอบอำนาจเด็ดขาดให้มาเป็นผู้เจรจาทำทางไมตรีกับไทย ตั้งแต่นั้นมา ออกพระเพทราชาก็เป็นยุติการทำทารุณกรรมแก่ชาวฝรั่งเศสและผู้อื่นที่นับถือลัทธิคริสตศาสนา ซึ่งออกพระเพทราชากุมขังไว้

ในเดือนกรกฎาคม พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสด็จสู่สวรรคตโดยไม่มีผู้ใด

ทราบถึงพระอาการและวันคืนที่สวรรคตเลย พอสิ้นเดือน ออกพระเพทราชาจึง
ออกจากเมืองละโว้ไปยังกรุงศรีอยุธยา และกระทำพิธีราชาภิเษกที่กรุงนั้น เป็น
การเอิกเกริกใหญ่โต โดยมีได้มีผู้ใดกักกันขัดขวาง รุ่งขึ้นจากวันราชาภิเษกแล้ว
ชาวฝรั่งเศสและอังกฤษที่ถูกคุมขังอยู่ในกรุงศรีอยุธยาและละโว้ ก็ได้รับพระ
ราชทานอภัยโทษปลดปล่อยเป็นอิสระทุกคน

วันที่ ๓ สิงหาคม ข้าพเจ้ามาถึงพระนครศรีอยุธยาพร้อมกับนายทหาร
ฝรั่งเศสอีก ๔ นาย คือ มองซีเออร์ เฟรเดอริค มองซีเออร์ เคอวังตรี
มองซีเออร์ เคช คีริช และมองซีเออร์ เดอเลซ

วันที่ ๔ ออกพระเพทราชาซึ่งขณะนี้เป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ได้จัดส่ง
พวกเรารวม ๕ คนไปยังเมืองบางกอก เดิมเข้าใจกันว่า เขาคงจะส่งให้แก่แม่ทัพ
ฝ่ายเรา แต่การหาเป็นเช่นนั้นไม่ เขากลับส่งให้แก่แม่ทัพฝ่ายเขา ซึ่งควบคุมทหาร
มลายูอยู่ ทว่าเราต้องถูกแม่ทัพผู้ควบคุมตัวไว้ในฐานะเป็นเชลยเกือบหนึ่ง
เดือน ส่วนชาวฝรั่งเศสที่อยู่ในกรุงศรีอยุธยานั้น เขามอบตัวให้กับนักพรตและ
หัวหน้าบริษัทค้าขายของฝรั่งเศส เป็นผู้รับผิดชอบควบคุมดูแล

ฝ่ายพระเจ้ากรุงสยามนั้น ทรงมีพระประสงค์ที่จะทำสัญญากับฝรั่งเศส
เสียให้เสร็จไป คั้งนั้นในตอนหลังต่อมา พระองค์จึงส่งพวกเราไปให้มองซีเออร์
เดอฟารจซ์ เพราะถ้าไม่ส่งเพื่อให้เราไม่มีโอกาสรู้เห็นในข้อสัญญานี้ด้วย มอง
ซีเออร์ เดอฟารจซ์ ก็จะไม่ยอมเปิดการเจรจาทำความตกลงในเรื่องนี้แต่ประการใด
เหตุฉะนี้ เราจึงได้คืนอิสรภาพพ้นจากที่คุมขังไปได้

วันที่ ๓๐ กันยายน เป็นวันที่ได้เซ็นสัญญา และต่อมาอีก ๒ วัน
มองซีเออร์ เดอฟารจซ์ แม่ทัพฝรั่งเศส ก็ให้ข้าพเจ้าออกจากบางกอกไปเมืองมะริด
เพื่อฟังข่าวคราวมองซีเออร์ เดอบรูซม์ เมื่อพบตัวจะได้แจ้งให้ทราบว่า เรา
ได้ตกลงเซ็นสัญญากันเรียบร้อยแล้ว และการที่ข้าพเจ้าไปเมืองมะริดคราวนี้ พระ

เจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงโปรดให้ขุนนางไทยคนหนึ่งไปถวาย ทั้งยังทรงประทานสิ่ง
ของเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นต้องใช้ในระหว่างทางเป็นอันมาก

วันที่ ๑๒ ตุลาคม ข้าพเจ้าถึงเมืองมะริด พักอยู่ที่นั่นไม่กี่วันก็กลับ เพราะ
ไม่ทราบข่าวคราวมองซิเออร์ เคอบรูซ็่ม เลย

วันที่ ๑ พฤศจิกายน ข้าพเจ้าลงเรือรบหลวงของพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา
เพื่อติดตามเสาะหามองซิเออร์ เคอบรูซ็่ม อีกต่อไป ตามลำแม่น้ำตะนาวศรี
Musavan^(๑) และ Sorian^(๒) ซึ่งอยู่ในราชอาณาจักรกรุงหงสาวดี โดยคาดหมาย
ว่าคงจะได้พบไม่ห่างไกลแห่งหนึ่งตามลุ่มนาเหล่านี้ แต่เมื่อไม่พบ ก็เลยเดิน
ทางต่อไปจนถึงเกาะ Rey^(๓) และชนบทที่ Seroid^(๔) จึงพลันประสปร่องรอย
บางอย่างพอที่จะสันนิษฐานได้สนิทว่า มองซิเออร์ เคอบรูซ็่ม ได้หลบหนีมาทางนี้
เพราะมีเสือด่าของพวกทหารฝรั่งเศสตกหล่นอยู่อย่างจะแสวงหังไว้เป็นสัญญาณให้
ทราบว่า พวกทหารฝรั่งเศสได้เล็ดลอดหนีออกไปทางนี้แล้ว

ครั้นวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ข้าพเจ้าจึงย้อนกลับมายังเมืองมะริดอีกคราว
หนึ่ง พอได้พบเรือกำปั่นไฟของบริษัทแห่งรัฐบาลฝรั่งเศสชื่อคอก ซึ่งมองซิเออร์
คามายัง เป็นผู้บังคับการ แล้วต่อมาอีก ๒ วัน ข้าพเจ้าจึงโดยสารเรือลำนี้ไปยัง
ปอนดิเชอร์ เพื่อคอยพบมองซิเออร์ เคอฟารจซ์ ตามที่ท่านได้สั่งและนัดแนะ
กันไว้ เมื่อตอนที่ข้าพเจ้าจะออกจากบางกอกไป.

(๑) และ (๒) แม่น้ำทั้งสองนี้ ไม่ปรากฏชื่อในแผนที่ประเทศพม่าปัจจุบัน อาจเป็นสาขาเล็กๆ ของแม่น้ำ
ตะนาวศรีก็ได้

(๓) ในแผนที่ประเทศพม่าปัจจุบัน มีเกาะๆ หนึ่งชื่อ Hay และชื่อใหม่ของเกาะนี้เรียกว่าเกาะ Kayo
สันนิษฐานว่า อาจเป็นเกาะเดียวกันกับเกาะ Rey ก็ได้

(๔) ไม่ปรากฏชื่อในแผนที่ประเทศพม่าปัจจุบัน

พิมพ์ที่โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด
กองสัมนาอาชีพสงเคราะห์ กรมประชาสงเคราะห์ โทร. 49003
นายบุญเหลือ เจริญวงศ์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๐